

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

ЗВО УКРАЇНСЬКИЙ КАТОЛИЦЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ

ФІЛОСОФСЬКО-БОГОСЛОВСЬКИЙ ФАКУЛЬТЕТ

Кафедра богослов'я

Освітня програма

«Християнська педагогіка та організація дозвілля»

Магістерська робота

**МОРАЛЬНІ ЦІННОСТІ ЯК СКЛАДОВА ВИХОВАННЯ ОСОБИСТОСТІ
У ПЕДАГОГІЧНІЙ СПАДЩИНІ Г. ВАЩЕНКА**

Студентки 2-го курсу:

Ігнат Оксани Петрівни

Науковий керівник:

Невмержицька Олена Василівна

доктор педагогічних наук, професор

Рецензент:

Мартинюк Юрій Іванович

ліцензіат морального богослов'я

Львів 2024

ЗМІСТ

ВСТУП	3
Розділ 1. Виховання моральних цінностей особистості як педагогічна проблема.....	6
1.1. Виховання особистості крізь призму системно-ціннісного підходу.....	6
1.2. Моральне виховання: сутність, мета, завдання, зміст, педагогічний інструментарій	10
Висновки до першого розділу.....	21
Розділ 2. Григорій Ващенко як педагог та громадський діяч.....	23
2.1. Життєвий шлях Григорія Ващенко.	23
2.2. Передумови формування педагогічних поглядів Григорія Ващенко. .	29
2.3. Педагогічна творчість Г. Ващенко.....	32
Висновки до другого розділу	38
Розділ 3. Концепція морального виховання Григорія Ващенко.....	40
3.1. Педагогічні засади морального виховання у педагогічній спадщині Григорія Ващенко.	40
3.2. Моральні цінності: зміст, шляхи, інститути і чинники виховання у творчому доробку Григорія Ващенко.	46
3.3. Впровадження педагогічних ідей Григорія Ващенко до сучасної системи виховання дітей та молоді.....	56
Висновки до третього розділу.....	62
ВИСНОВОК.....	63
СПИСОК ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ	66

ВСТУП

Однією з проблем сьогодення є гармонійний розвиток особистості, що включає в себе формування здорових моральних та духовних потреб. Моральні цінності відіграють ключову роль у житті людини. Вони визначають, як ми сприймаємо світ, взаємодіємо з іншими та приймаємо рішення. Моральні цінності надають орієнтири для дій і дозволяють будувати етичний фундамент для міжособистісних відносин та суспільства в цілому. Це пояснюється тим, що повноцінний моральний вибір, твердість моральних позицій особистості, здатність «вийти» за межі безпосередньої необхідності передбачають наявність загальної основи для самоствердження людини як особистості. Актуальність морального виховання підтверджується кількома факторами. По-перше, здорове суспільство ґрунтується на моральних цінностях, що підтримують гармонійні відносини між людьми. По-друге, моральні засади допомагають формувати в людині внутрішню силу, етичну свідомість та відповідальність перед суспільством. По-третє, у світі швидкої зміни технологій і соціальних структур, моральне виховання стає ключовим для стабільності та розвитку суспільства. А особливо питання моральних цінностей актуальне зараз, під час війни.

Зі здобуттям українською державою незалежності розвиток педагогічної думки України неможливо уявити без творчого доробку видатного педагога, психолога, фахівця з дидактики та національного виховання Григорія Григоровича Ващенка. Професор Г.Г. Ващенко у своїх працях багато уваги приділяв проблемам виховного ідеалу як меті виховання. В основу виховного ідеалу він поклав загальнолюдські та національні цінності, моральні закони творення добра і боротьби зі злом, за побудову справедливого ладу, виплеканого на любові та красі. Ці моральні цінності Г.Г. Ващенко виводить з християнської віри і релігії.

Метою роботи є розкрити внесок Григорія Ващенка у розвиток педагогіки та показати на скільки є важливим виховання моральних цінностей у педагогічній спадщині діяча.

Об'єкт дослідження: процес виховання особистості на основі моральних цінностей.

Предмет дослідження: формування моральних цінностей особистості.

Завдання дослідження:

1. Визначення поняття моральних цінностей особистості та морального виховання.
2. Дослідити і проаналізувати життєвий шлях Григорія Ващенка як педагога і громадського діяча.
3. Висвітлити передумови формування педагогічних поглядів Григорія Ващенка.
4. Розглянути педагогічні засади морального виховання.
5. Показати шляхи впровадження педагогічних ідей Григорія Ващенка до сучасної системи виховання дітей та молоді.

Методи дослідження: теоретичний метод для уточнення змісту понять та базового вчення моральних цінностей як складової виховання особистості; біографічний метод – вивчення біографії та основних етапів життєдіяльності Г. Ващенка, метод аналізу, який допоможе опрацювати головні праці Г. Г. Ващенка; метод синтезу його головних ідей, поглядів, встановлення зв'язків між ними; прогностичний метод - впровадження педагогічних ідей Григорія Ващенка до сучасної системи виховання дітей та молоді.

Оригінальність: полягає в особливій важливості поданої теми в теперішній нелегкий воєнний час. А також, оригінальність впливає із актуальності даного дослідження, оскільки у своїх педагогічних творах Григорій Ващенко відповідає на головне питання сучасної освіти: куди повинна йти тепер наша педагогіка і практика виховання. Тільки на міцній духовній національній основі може бути забезпечене процвітання українського суспільства.

Зокрема у першому розділі буде досліджено сутність виховання моральних цінностей як педагогічна проблема та поняття виховання особистості крізь призму системно-ціннісного підходу.

У другому розділі буде досліджено життєвий шлях Григорія Ващенка та передумови формування педагогічних поглядів.

Крім цього відкриємо Ващенка як талановитого педагога та громадського діяча, який жив та творив для своєї батьківщини України.

Третій розділ присвячений дослідженню концепції морального виховання Григорія Ващенка та впровадженню його педагогічних ідей до сучасної системи виховання дітей та молоді.

На сьогодні дана тема є актуальною і мало досліджена. Постать і внесок Ващенка не достатньо оцінені в історії нашої держави. Тому кожен науковець, громадський діяч, педагог і просто свідомий громадянин повинні доносити інформацію до людей про цього величного діяча та його вклад в історію педагогіки України.

РОЗДІЛ 1

ВИХОВАННЯ МОРАЛЬНИХ ЦІННОСТЕЙ ОСОБИСТОСТІ ЯК ПЕДАГОГІЧНА ПРОБЛЕМА

1.1. Виховання особистості крізь призму системно-ціннісного підходу

Людина є найпрекраснішим і найскладнішим сотворенням Бога на планеті. Лише людина має великий потенціал і здатність до досягнення завдяки своєму інтелекту, наполегливості, творчості та зусиллям, які вона вкладає у власний розвиток і досягнення цілей. Кожна людина унікальна і неповторна.

Ми часто задаємо питання: в чому полягає сенс буття людини, що таке щастя людини, у чому воно полягає? І кожен дасть різну відповідь на нього, тому що цінності у всіх різні. Для одних щастя – матеріальне благо, для інших – духовне, а хтось шукає власну «золоту» середину. Кожна людина унікальна, і свою стежину життя прокладає сама. І тільки від її виховання і глибоких моральних цінностей, закладених у цьому процесі, буде залежати куди ця стежина життя її приведе. Щастя людини – це відчуття радості і задоволення від життя, що може бути викликане як зовнішніми чинниками, такими як взаємодія з близькими людьми, досягнення цілей, особистісного розвитку, так і почуттям внутрішнього спокою. Тобто щастя – це коли людина повністю задоволена життям, успішна, радіє спілкуванню з рідними та друзями. Щастя характеризує стан моральної свідомості людини, що найбільше відповідає внутрішньому задоволенню повнотою та осмисленістю життя, реалізації власного людського призначення.

У міру зростання науково-технічного й виробничого потенціалу людства, підвищення здатності людини впливати на стан навколишнього буття і на кардинальні умови свого власного існування дедалі важливішою стає моральна

спрямованість її конкретних дій, чимраз більшого значення набуває те, яким саме цінностям підпорядковує вона свою зростаючу могутність¹.

Відомо, що виховання та розвиток особистості ґрунтується на досвіді поколінь, на різних формах культури, на наукових досягненнях тощо. Але серед усіх цих чинників втілені в них цінності завжди займають вирішальне місце. Саме вони через традиції, через культуру, релігію, філософію детермінують вектор виховних зусиль, формують виховні ідеали і дають відповіді на фундаментальні питання: на що саме орієнтується молоде покоління – на добре чи погане? На духовні або ж матеріальні блага? На перемогу сили чи перемогу духу? На життя Христа чи життя² інших кумирів чи ідолів?

Сучасна українська педагогіка опирається на системно-ціннісний підхід до визначення змісту виховання, що ґрунтується на ієрархизмі цінностей національного, громадянського, сімейного, валео-екологічного, духовного, морального та іншого виховання³. Відповідно до цього підходу, виховання визначаємо як введення особистості у світ цінностей⁴.

Принагідно зазначимо, що цінності – це переконання, принципи та перспективи, які людина вважає важливими та значущими у своєму житті. Вони визначають наше ставлення до різних аспектів життя, впливають на наше прийняття рішень та формують наші дії. Зрештою, вони (цінності) можуть трактуватися як в контексті життя всього суспільства, так і крізь призму життя окремої людини. Проте саме в першому випадку вони слугують певним загальним "еталоном" або «взірцем», на який виховання та розвиток орієнтуються.

Кожен народ протягом своєї історії виробляє свою систему цінностей, що віддзеркалює його характер, соціально-економічний стан, політичний устрій тощо. Процес, коли людина переглядає свої погляди, переконання, пріоритети або цінності, можливо, через новий досвід, зміну обставин чи вплив зовнішніх

¹ Малахов В. А. *Етика: Курс лекцій: Навчальний посібник*. Київ 2002, 11.

² Ващенко Г. Г. *Вибрані педагогічні твори*. Дрогобич 1997, 128.

³ Вишневецький О. *Теоретичні основи сучасної української педагогіки*. Дрогобич 2006, 128.

⁴ Там само, 126.

чинників називається переоцінкою цінностей. Це може призвести до зміни у сприйнятті важливих речей в житті та реорганізації своїх цілей та пріоритетів. Водночас цінності кожного народу мають свої пріоритети, а саме зараз Україна відстоює на полі бою свою національну державність, рідну мову, віру, незалежність. Все це відіграє важливу роль як в національному, так і в духовному відродженні України.

Кодекс цінностей сучасного українського виховання (авт. О. Вишневський) охоплює п'ять груп:

– абсолютні, вічні цінності (віра, милосердя, справедливість, чесність, любов, прощення);

– національні (українська ідея, патріотизм, почуття національної гідності, готовність до захисту Батьківщини, єдність поколінь на основі віри в національну ідею та ін.);

– громадянські (свобода, пошана до закону, свобода слова, права людини на життя та безпеку, самовідповідальність та ін.);

– сімейні (подружня вірність, піклування про дітей, здоровий спосіб життя, демократизм стосунків та ін.);

– вартості особистого життя⁵.

Вочевидь існує взаємозалежність між системою цінностей, стратегією та методами виховання й розвитку. Цінності визначають зміст освіти, а стратегія та методи мають на меті вселити впевненість у прийнятих цінностях у молоді. Яку б систему не обрало суспільство – йому має відповідати характер виховання та розвитку в сім'ї, школі та суспільстві. Насправді освіта є нічим іншим, як «дотриманням ієрархії цінностей, обраних добровільно, засвоєних і реалізованих через відповідну діяльність». У цьому сенсі завдання вихователя – наблизити до дитини цінності, представити їх у прийнятній для неї формі, розвинути їх в її свідомості та сприяти їх інтеріоризації з метою того, щоб вони стали її активним світоглядом.⁶

⁵Вишневський О. *Теоретичні основи сучасної української педагогіки*. Дрогобич 2006, 128-129.

⁶ Там само.

Слід констатувати, що виховання моральних цінностей особистості в сучасних умовах є дещо проблематичним. Зокрема, однією з проблем сьогодення є гармонійний розвиток особистості, що включає формування здорових морально-духовних потреб. Моральні цінності відіграють дуже важливу роль у житті людини. Це пояснюється тим, що повноцінний моральний вибір, твердість моральних позицій людини, здатність виходити за межі безпосередньої необхідності передбачають наявність загальної основи для самоствердження людини як особистості. Про актуальність морального виховання в суспільстві свідчать такі кризові явища сучасного життя, як криміналізація дитячого середовища, не надто високий рівень суспільної моралі та втрата сімейних цінностей. Питання моральних цінностей особливо актуальне зараз, під час війни. До якої межі ми можемо тримати цей «бар'єр моралі», і де росія переступила всі межі моралі? А чи були, чи є взагалі моральні принципи у наших ворогів?

Виховання дітей та молоді є одним із найважливіших завдань людства, оскільки є передумовою збереження та примноження цінностей і потенціалу суспільства й розвитку людини. Цій меті підпорядковані зусилля сім'ї, школи, позашкільних навчальних закладів і багатьох інших соціальних інститутів. Педагогічна діяльність є професійним завданням педагогів.

Таким чином, на розвиток особистості безпосередньо впливає процес навчання і виховання. Педагоги та батьки повинні спільно займатися розвитком молоді особистості, завжди повинен існувати комунікативний взаємозв'язок та «політика» партнерства і довіри. Цього можна досягти шляхом організації різноманітних взаємовідносин дітей з навколишнім середовищем та систематичне, послідовне підвищення вимог до них шляхом «лагідного» пояснення. Виховання, як і навчання, реалізується в процесах співробітництва дорослих і дітей або спільної діяльності однолітків, пов'язаних з уявленням,

засвоєнням культурних норм, цінностей, смаків, ідеалів, поглядів тощо. У цих умовах учні є не тільки об'єктами, а й суб'єктами виховання.⁷

Отже, виховання особистості крізь призму системно ціннісного підходу означає розвиток людини не лише з точки зору знань і навичок, але й шляхом формування цінностей, які визначають її характер і поведінку. При цьому враховуються не лише окремі аспекти особистості, але й їх взаємозв'язок та вплив на всю систему цінностей. Відтак виховання орієнтується на розвиток цілісної, гармонійної особистості, яка усвідомлює значення та важливість цінностей у житті.

1.2. Моральне виховання: сутність, мета, завдання, зміст, педагогічний інструментарій

Моральне виховання – це процес формування етичних цінностей, норм поведінки та моральних переконань у людини, спрямованих на розвиток її моральних якостей, доброчесності та відповідальності перед суспільством.

Проблема моралі звертала увагу філософів і науковців з давніх давен. З середини 18 ст. вона систематично досліджується у філософській літературі (І. Кант, І. Г. Фіхте, А. Шопенгауер, С. К'єркегор, М. О. Лоський, Б. П. Вишеславцев, М. О. Бердяєв)⁸. Людство передає свій досвід із покоління в покоління, одночасно удосконалюючи його. Одним із аспектів цього досвіду є освіта. Адже суспільство завжди займалося проблемами морального розвитку з метою вдосконалення формування особистості людини⁹.

За І. Кантом, мораль, безумовно, відноситься до характеру. У своїй праці «Основи метафізики моралі»¹⁰ він запроваджує принцип морального виховання, який стосується ставлення до людини не як до засобу, а як до мети.

⁷ Горохович А. *Плекаймо в дитині і розум, і душу*. – Дрогобич 1992, 44.

⁸ Юзвак Ж. *Духовний розвиток: сутність, мета, умови здійснення* / Ж. Юзвак // Початкова школа. - 4(2000) 11-12.

⁹ Федотова М.А. *Ретроспективний аналіз проблеми виховання моральних цінностей особистості* // Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології. – Суми 2015. - 10 (54) 330-338.

¹⁰ <http://weblib.pp.ua/metafizika-nravov-11393.html> (1.07.2023).

Варто зазначити, що питання морального виховання завжди займало важливе місце в історії педагогіки. Сутність і зміст морального виховання досліджували, зокрема, такі вчені, як Г. Ващенко, В. О. Сухомлинський, А. С. Макаренко, С. П. Максим'юк та інші¹¹. Так, важливою характеристикою педагогічної спадщини В. О. Сухомлинського, видатного українського педагога, основоположника гуманістичної новаторської педагогіки, є її гуманізм. Виховання гуманізму, людяності має стати одним із завдань педагога і закладу освіти. Без поваги і любові до учнів розмови про людяність безпредметні¹². Закономірними є слова Г. Ващенка: «Виховуючи підростаюче покоління, вчитель бере найактивнішу участь у формуванні майбутнього свого народу...»¹³.

У XVIII столітті видатний український філософ, просвітителю і педагог Г. С. Сковорода запропонував свою філософію освіти – «філософію серця», вивівши освіту з «академічних стін» у вимір моральності та практичного життя. Серце, за Г. С. Сковородою, – це духовне осердя людини, єдність її думок, почуттів і прагнень¹⁴.

На думку Г. Ващенка моральне виховання тісно пов'язане із релігійним, а «релігійне виховання має особливе значення... У середній школі учні повинні знайомитися з філософськими основами християнства і наголошувати на тому, що на його основі будується європейська культура і цивілізація»¹⁵. На жаль, у сучасній шкільній підготовці предмету «Основи християнства» відводиться дуже мало місця, а в старших класах цей предмет є факультативним.

Моральне виховання вбачається у формуванні таких чеснот, як справедливість, доброзичливість, вдячність, стриманість, поміркованість, скромність, терпіння, мужність, працьовитість, а також милосердя та гуманізм. Мета морального виховання полягає в формуванні у людини набору цінностей,

¹¹ Ващенко Г. Г. *Вибрані педагогічні твори*. Дрогобич 1997, 196.

¹² Сухомлинський В.О. *Серце віддаю дітям*. Вибр. твори: У 5-ти томах. Т.3. – Київ 1976, 17.

¹³ Ващенко Г. Г.- *Виховний ідеал* Т. 1 // Твори у 5. т. Підруч. для пед., виховників, молоді і батьків. Полтава 1994, 200.

¹⁴ Сковорода Г.С. *Педагогічні ідеї*. Київ 1972, 9.

¹⁵ Ващенко Г. Г. *Вибрані педагогічні твори*. Дрогобич 1997, 166.

етичних принципів, навичок прийняття рішень та поведінкових стандартів, які сприяють її розвитку як етичної та відповідальної особистості. Це сприяє формуванню гармонійної особистості, здатної до самореалізації та співжиття в суспільстві. Зрештою, необхідність морального виховання сама собою є очевидною. При цьому важливо, яке місце мораль посідає в вертикалі наших цінностей.

Представники різних епох по-різному ставилися до морального виховання, а також по-різному оцінювали і тлумачили суть морального виховання особистості, але головне, що вони дали багато корисних і цікавих порад щодо морального виховання, які можна використати у сучасній освітній діяльності. Досвід минулого є безцінним скарбом для сьогодення, оскільки допомагає краще справлятися зі складною ситуацією, пов'язаною з проблемами сучасного морального виховання.

З переконливою вірогідністю можна стверджувати, що провідним чинником у структурі всебічного гармонійного розвитку особистості є моральне виховання¹⁶. В сучасній педагогіці побутують різні визначення поняття «моральне виховання». Наведемо окремі з них.

Моральне виховання – виховна діяльність школи і сім'ї, що має на меті формування стійких моральних якостей, потреб, почуттів, навичок і звичок поведінки на основі засвоєння ідеалів, норм і принципів моралі, участь у практичній діяльності¹⁷

Моральне виховання – це цілеспрямований та систематичний вплив на свідомість, почуття та поведінку вихованців з метою формування в них моральних якостей, що відповідають вимогам суспільної моралі і визначають їх ставлення одне до одного, до сім'ї, іншої людини, до держави, до Батьківщини¹⁸.

Моральне виховання – це процес формування в людині моральних цінностей, принципів, етичних стандартів, сприйняття моральних норм і правил

---

¹⁶ Кузьмінський А. – Омеляненко В. *Педагогіка родинного виховання*. Київ 2006, 157.

¹⁷ Там само, 158.

¹⁸ Вишневецький О. *Теоретичні основи сучасної української педагогіки*. Дрогобич 2006, 140.

поведінки в суспільстві. Його мета полягає в розвитку внутрішньої свідомості людини щодо правильності дій, розвитку почуття відповідальності та соціальної поведінки.

Моральне виховання – це дуже складне завдання для вчителя, тому що вимоги школи і сім'ї не завжди збігаються, багато негативного відбувається в суспільстві, нелегко створити програму педагогічної роботи, все в ній передбачити і успішно виконати. Крім того, виховання має внутрішні суперечності: зворотній зв'язок спрацьовує не одразу (результати виховної роботи помітні не миттєво), виховання має здійснюватися за багатьма напрямками (духовним, моральним, трудовим, естетичним, екологічним, правовим, статевим, фізичним тощо). Тому в складному процесі формування всебічно розвиненої особистості моральне виховання посідає важливе місце, однак його практична реалізація стикається з низкою труднощів. Виховний ідеал – це є образ ідеальної людини, на який має орієнтуватися педагог, виховуючи молоде покоління¹⁹.

Моральне виховання — це глибока праця в першу чергу в сім'ї, а також в школі задля гармонійного розвитку дитини.

Тобто, моральне виховання – це процес формування у людини моральних цінностей, етичних принципів, навичок та уявлень про правильне і неправильне. У процесі морального виховання відбувається розвиток характеру та поведінки особистості відповідно до загальноприйнятих моральних норм.

Моральне виховання характеризують поняття: мораль, моральний ідеал, моральний кодекс, моральні норми, моральні переконання, моральні почуття та моральні якості²⁰, які часто доповнюють один одного і в кінцевому результаті складають одне ціле.

Мораль – (від лат. *moras* – звичай) – це система поглядів і уявлень, норм, оцінок, що регулюють поведінку людей у всіх сферах суспільного життя – у

---

¹⁹ Г. Ващенко. *Виховний ідеал*. Полтава 1994, 41.

²⁰ Вишневецький О. *Теоретичні основи сучасної української педагогіки*, 137.

праці, побуті, політиці, науці, у сімейних, особистісних, колективних, міжнаціональних та міжнародних відносинах²¹.

Мораль – це наказово-оцінний спосіб ставлення людини до дійсності, котрий регулює поведінку людей з огляду на принципове протиставлення добра і зла²², це система принципів, цінностей і правил, які вказують, що є правильним і неправильним у поведінці людини, заснована на етичних, релігійних, культурних або філософських переконаннях. Але варто розуміти, що поняття «мораль» хоч і має визначення, та це не є сталий термін суті якого потрібно неухильно дотримуватись. Поняття «мораль» значно ширше і глибше. З точки зору загальнолюдської моралі це поняття наповнюється самою людиною, його спрямованість залежить від суб'єкта морального виховання, який у процесі розвитку і спілкування вже володіє певним моральним досвідом. Мораль виконує пізнавальну, виховну, оцінну функції, а її складовими є моральна свідомість, моральна діяльність, моральні відносини. Норми і принципи моралі, моральні ідеали та почуття становлять систему моралі, яка складає основу, життєву позицію особистості²³.

При розгляді структури моралі найчастіше виділяють три її елементи:

– моральне усвідомлення – процес розуміння і усвідомлення етичних принципів, цінностей та норм, які впливають на поведінку людини і допомагають визначити, що є правильним чи неправильним у діях і взаємодії з іншими людьми. Це внутрішнє розуміння та прийняття моральних стандартів, які впливають на наше мислення, вчинки і взаємодію з навколишнім світом;

– моральну діяльність – сукупність дій людини, спрямованих на збереження моральних принципів, цінностей та норм у взаємодії з іншими людьми та оточуючим світом. Вона включає в себе прийняття моральних рішень, діяльність на основі совісті та етичних переконань, а також відповідальність за свої дії;

---

²¹ Кузьмінський А. – Омеляненко В. *Педагогіка родинного виховання*, 162.

²² Вишневецький О. *Теоретичні основи сучасної української педагогіки*, 139.

²³ Там само, 135.

– моральне ставлення – спосіб, яким людина сприймає, оцінює і реагує на етичні аспекти життя, враховуючи власне переконання, цінності, ідеали та соціокультурний контекст.

Ці елементи пов'язані між собою. Погляди на мораль можуть варіюватися, проте для багатьох людей мораль існує як система цінностей, яка не існує поза свідомістю. Моральна свідомість діє на двох рівнях: емоційно-чуттєвому та раціонально-теоретичному, які перебувають у єдиному взаємозв'язку та доповнюють один одного. Причому у моральній свідомості важко виділити щось конкретне, поки воно не втілиться у діях чи вчинках людей, тобто в діяльності. Моральної діяльності в чистому вигляді не існує, оскільки мораль впливає на всі сфери життя, і всі види людської діяльності мають моральний аспект.

Моральна діяльність і моральна свідомість існують завдяки одне одному, оскільки моральні вчинки включають роботу свідомості (мислення, емоційний, вольовий компоненти). Здійснюючи моральний вчинок, людина вступає в певні стосунки з іншими людьми, із суспільством. У моральних відносинах людина є суб'єктом, вона має власні переконання, цінності і може приймати рішення. Водночас вона може бути об'єктом, якщо її дії або рішення впливають на інших людей чи є предметом оцінки і впливу з боку інших у моральному аспекті. Тобто у моральних відносинах людина одночасно є суб'єктом і об'єктом²⁴.

Моральний ідеал – це концепція або уявлення про найвищі моральні цінності, які людина прагне втілити у своєму житті. Це може бути набір принципів, які вказують, як слід поводитися в певних ситуаціях, характеризують ідеальний стан особистості з моральної точки зору. Це той взірець моральної досконалості, який спонукає особистість до саморозвитку і на який зорієнтований виховний процес²⁵.

Моральна норма – це правило або принцип, який вказує, які дії вважаються прийнятними чи неприйнятними в моральному контексті суспільства чи групи

---

²⁴ Вишневецький О. *Теоретичні основи сучасної української педагогіки*, 141.

²⁵ Там само.

людей. Це набір норм і правил поведінки, які вказують, що є етичним чи морально прийнятним у конкретному соціокультурному середовищі. Ці норми можуть включати поняття добра, справедливості, чесності, толерантності та інших цінностей. Зведена до системи сукупність моральних норм утворює моральний кодекс²⁶.

Отже, можемо резюмувати, що якщо мораль загалом є уявленням людини про добро і зло, то практична її діяльність щодо творення добра, спонукана внутрішніми мотивами («голосом совісті») постає як моральність²⁷.

Моральність – це система переконань, цінностей та принципів, які вказують, що є правильним чи неправильним у моральних справах і поведінці людей. Це набір уявлень про те, як слід діяти та взаємодіяти в суспільстві з погляду моральних норм. Тобто це застосування на практиці знань з основ моралі.

Моральні переконання – це система внутрішніх переконань, цінностей і принципів, які вказують, що для людини є правильним чи неправильним з морального погляду. Вони формуються на основі культурного, релігійного, особистого досвіду людини і впливають на її поведінку та вибір. Звичайно, в кожній особистості ці переконання є дуже індивідуальними, але суть їх в глобальному значенні зберігається.

Внаслідок моральних переконань виникає моральне почуття – це внутрішнє переживання, яке пробуджує наше сприйняття етичних аспектів і допомагає нам робити морально обґрунтовані вибори. Це можуть бути почуття вини, сорому, совісті, співчуття, моральної обуреності та інші. Вони впливають на наші дії та дії в моральних ситуаціях.

Результатом доброго морального виховання є притаманні людині моральні якості, тобто ті характеристики, які спонукають людину чинити відповідно до етичних норм, цінностей та принципів. Вони включають в себе такі якості, як

---

²⁶ Кузьмінський А. – Омеляненко В. *Педагогіка родинного виховання*, 157.

²⁷ Там само, 158.

чесність, справедливість, доброзичливість, відданість, толерантність і милосердя (типові риси поведінки особистості)²⁸.

Основу морального виховання становить етика (від грец. епіка – звичка, звичай) – філософська наука про мораль, її природу, структуру та особливості походження й розвитку моральних норм і взаємовідносин між людьми²⁹. Об'єктом її дослідження виступають моральні категорії, в яких втілені моральні принципи, норми, оцінки, правила поведінки. Сукупність етичних проблем охоплюють питання про те, як має чинити людина (нормативна етика), а також теоретичні питання про походження і сутність моралі³⁰.

Метою морального виховання є формування моральної стійкості, цілісної особистості, формування моральної свідомості (розуміння загальнолюдської та народної моралі); виховання та розвиток моральних почуттів порядності та тактовності, гуманності, патріотизму; формування умінь та звичок, моральної поведінки, культурної поведінки³¹.

Основними завданнями морального виховання є³²:

- 1) ознайомлення з правилами і нормами моральної поведінки;
- 2) формування почуттів;
- 3) формування переконань;
- 4) вироблення умінь і навичок моральної поведінки³³.

Зміст морального виховання складають загальнолюдські та національні цінності, моральні норми, які є регуляторами взаємовідносин у суспільстві.

Моральне виховання, що базується на розвитку загальнолюдських цінностей включає:

Чесність: підтримка чесності, правдивості та дотримання принципів власності у всіх сферах життя.

²⁸ Канафоцька Г.П. *Формування цінностей сучасної людини: фактори, інституції, складові та чинники впливу*, Київ 2013, 86.

²⁹ Малахов В. А. *Етика: Курс лекцій: Навчальний посібник*, 16.

³⁰ Там само, 15.

³¹ Там само, 102.

³² Вишневецький О. *Теоретичні основи сучасної української педагогіки*, 144.

³³ Там само, 145.

Справедливість: розуміння важливості рівності можливостей для всіх людей та уникнення несправедливості.

Відповідальність: усвідомлення своїх дій і їх наслідків, відповідно до відповідальності за свої вчинки.

Повага до інших: сприйняття та повага до різноманітності поглядів, культури та індивідуальних різниць.

Доброта та милосердя: готовність допомагати іншим і виявляти людяність у відносинах з оточуючими.

Терпимість: уміння приймати інші думки та погляди, несхвалення насильства та нетерпимості.

Самодисципліна: розвиток внутрішньої сили для досягнення цілей та вміння контролювати свої вчинки.

Ці цінності не тільки формують основи моральності, а й допомагають людям стати добрим членом суспільства та будувати здорові стосунки з іншими.

Виховання моральних, інтелектуальних, естетичних почуттів у їх тісному взаємозв'язку має практичну цілеспрямованість: навчати молоду людину керувати своїми бажаннями, виховувати в собі благородні людські потреби³⁴.

Розвиток моральної свідомості дитини відбувається через сприйняття і усвідомлення змісту дій батьків і педагогів, навколишніх людей, за якими спостерігає дитина, шляхом аналізу цих дій на основі морального досвіду індивіда, його поглядів і ціннісних орієнтацій. Але очевидно, що процес виховання моральних цінностей зіштовхується з труднощами у процесі його реалізації. Наприклад, виховання та різні погляди у сім'ї, навички та характер особистості, зовнішні фактори (війна), професійна компетентність педагога та ін.

Характерною особливістю морального становлення особистості є врахування її менталітету (ментальності) – специфічного світосприймання, світовідчуття, світогляду, бачення світу і себе у світі, національного характеру,

---

³⁴ Сухомлинський В.О. *Серце віддаю дітям*. Вибр. твори: У 5-ти томах. Т.3. – Київ 1976, 500.

вдачі, які виробляються під впливом багатовікових культурно-історичних, геополітичних, природно-кліматичних чинників³⁵.

Основні якості моральності формуються в ранньому дитинстві на основі так званого «соціального успадкування»³⁶. Вирішальною у цьому є роль батьків: їх поведінка (особистий приклад), цілеспрямований вплив на особистість дитини.

Особливо важливо задіяти в моральному вихованні можливості усіх соціальних інституцій:

- сім'ї, цілеспрямований вплив її на формування моральних цінностей дитини;
- педагогічну діяльність закладів дошкільної освіти;
- освітньо-виховну діяльність закладів загальної середньої освіти (шкіл, ліцеїв, гімназій);
- діяльність закладів професійної освіти (професійно-технічних училищ, закладів вищої освіти);
- засобів масової інформації (радіо, телебачення, кіно, газет тощо);
- діяльність мистецьких закладів (театрів, музеїв, консерваторій, клубів, будинків культури тощо);
- соціально-виробничу діяльність громадян на підприємствах, в організаціях³⁷.

Моральне виховання є складним процесом, що включає багато аспектів. Ось кілька порад:

Власний приклад: будьте прикладом для інших. Ваші дії, цінності та етичні стандарти впливають на те, як виховуються інші.

Комунікація: ведіть відкриті розмови з дітьми або тими, кого ви виховуєте, про моральні цінності, етику, повагу до інших і важливість відповідальності.

³⁵ Бех І. *Цінності як ядро особистості // Цінності освіти і виховання*, Київ 1997, 8–11.

³⁶ Вишневецький О. *Теоретичні основи сучасної української педагогіки*, 127.

³⁷ Там само, 135.

Пошук відповідей між словами та діями: важливо допомогти дітям розуміти, що їхні дії повинні відповідати їхнім словам та внутрішнім переконанням.

Підтримка: будьте впевнені, що діти відчувають вашу підтримку та розуміння, коли вони намагаються розібратися з моральними питаннями або складними рішеннями.

Створення правил і меж: установлення чітких меж та правил дітям дає розуміти, що є прийнятним, а що - ні.

Важливо, що успіх у моральному вихованні вимагає часу, терпіння та постійного спілкування.

Дотримання моральних норм співжиття потребує самоорганізації, самодисциплінованості особистості. У її формуванні велике значення має освітній процес у школі. Шкільна дисципліна – це дотримання учнями правил поведінки в школі та за її межами, чітке і організоване виконання ними своїх обов'язків, дотримання традицій тощо³⁸.

Свідома дисципліна виявляється у вмінні самостійно контролювати свої дії та вчинки, усвідомлено дотримуючись правил, обов'язків, норм або певних принципів у конкретній сфері життя чи діяльності. Це також означає усвідомлене регулювання своїх дій для досягнення певної мети або результату. Обов'язок – це зобов'язання виконувати певні дії або функції, часто встановлені правилами, законами або внутрішніми стандартами. Відповідальність – це почуття обов'язку чи зобов'язання виконати або не виконати щось, за що можна понести покарання перед собою чи іншими людьми.

У вихованні свідомої дисципліни, почуття обов'язку і відповідальності важливою є спільна робота вчителів і вихователів, спрямована на засвоєння учнями правил поведінки в школі, їх прав та обов'язків, формування в них потреби постійно дотримуватися їх, створення оптимальних умов для свідомої

---

³⁸ Ващенко Г. Г. *Загальні методи навчання* Т. 2. // Твори : у 5 т. Підруч. для педагогів – Київ 1997, 78.

діяльності, а головне – постійний тактовний контроль за поведінкою учнів, чіткі та безкомпромісні вимоги³⁹.

Вимогливість і суворість учителя можуть відзначати його високі стандарти щодо навчання та вимагати дисципліни в класі. Однак важливо збалансувати ці якості з відкритістю до учнів, мотивацією та підтримкою для їх успіху. Важливо зрозуміти, що вимогливість часто корисна для стимулювання розвитку та досягнень учнів. Однак важливо збалансувати вимогливість з підтримкою та з допомогою, створити позитивне й сприяюче навчальне середовище.

Отже, виховання моральності – важливе суспільне завдання, що реалізується цілою низкою інституцій. Розвиток моральності дитини невіддільний від її соціального розвитку. Якщо з якихось причин дитина не має достатньо сформованих соціальних навичок, вона стає схильною до аморальної поведінки. А аморальна поведінка може привести до непередбачуваних наслідків, наприклад, від осуду соціуму до навіть втрати найціннішого – життя. Тому є дуже важливо прищепити дитині з раннього дитинства найкращі моральні якості.

Висновки до першого розділу

Таким чином, можна припустити, що виховання моральності, це не просто навчити людину робити добро, це також означає формувати в людині осмислене розуміння моральних цінностей, розвивати її етичне мислення і виховувати вміння вибирати правильні рішення в складних ситуаціях, керуючись моральними принципами.

Педагогіка нового часу базується на різноманітних підходах та методиках, спрямованих на індивідуалізацію навчання, активну взаємодію між учителем та учнем, впровадження інноваційних технологій, розвиток критичного мислення, виховання моральних цінностей, творчості та самостійності учнів. І, очевидно,

---

³⁹ Федотова М.А. *Ретроспективний аналіз проблеми виховання моральних цінностей особистості* // Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології - Суми 2015. -10(54), 330-338.

має базуватися на принципах свободи, самооцінюваності людини, вона зорієнтована на людину.

Виховання моральних цінностей – найважливіше завдання сучасності, оскільки моральні цінності – це основа основ. А служіння Богові і Батьківщині – найвищий прояв моральності суспільства, це високі ідеали, що відображають відданість як релігійним чи духовним цінностям (служіння Богові) так і патріотизму та любові до рідної країни (служіння Батьківщині). Це може означати різні речі для різних людей, але загалом це вияв духовності та відданості, яка спонукає до дій у благо спільності та розвитку.

У вихованні моральних цінностей особистості сьогодні дійсно є кілька основних проблем. Серед них:

- вплив медіа та інтернету: збільшення доступу до різноманітної інформації може сприяти змішуванню моральних цінностей або пропаганді аморальних ідей;
- проблеми сімейного середовища: розпад традиційних сімейних структур і віддаленість батьків від виховання дітей може привести до недостатньої уваги до формування моральних цінностей;
- споживацьке суспільство: суспільний тиск на матеріальний успіх і споживацьку культуру може відвести увагу від важливості розвитку моральних якостей;
- брак досвіду: недостатність прикладів або можливостей для практичного виявлення моральних цінностей у реальному житті.

Розв'язання цих проблем вимагає уваги до формування моральних цінностей на різних рівнях освіти, сім'ї, церкви, суспільства та розробки програм, спрямованих на підтримку морально-етичного розвитку людини як би це не було складно в сучасних реаліях.

РОЗДІЛ 2

ГРИГОРІЙ ВАЩЕНКО ЯК ПЕДАГОГ ТА ГРОМАДСЬКИЙ ДІЯЧ

2.1. Життєвий шлях Григорія Ващенка

Григорій Ващенко, український педагог і філософ, був впливовою людиною у галузі освіти. Його педагогічні погляди сформувалися під впливом культурно-історичного контексту України, освітніх традицій, досвіду викладацької роботи та поглибленого вивчення релігії та філософії. Ващенко акцентував увагу на індивідуальному розвитку особистості, розглядаючи освіту як засіб формування цінностей, моралі та креативності учнів. Його погляди враховували традиції української культури та особливості національного виховання.

Григорій Григорович Ващенко – творець української національної педагогіки, справжній патріот своєї держави. Його ім'я відоме як в Україні так і далеко за її межами. Доля розпорядилась так, що двадцять років Г. Ващенко прожив в еміграції, але українська діаспора високо оцінила його здобутки, а життєвий шлях і творчість і донині вивчають нащадки.

23 квітня 1878 року на Полтавщині у мальовничому селищі Богданівка народився Григорій Григорович Ващенко – майбутній великий творець. Свою початкову та середню освіти він здобув на теренах батьківщини. Глибока віра в Бога привела юнака до Московської духовної семінарії, проте священиком Григорій так і не став⁴⁰. Повернувшись в рідну Україну, він працює вчителем. Схильність до наукової діяльності спонукає молодого педагога звернутися до поглибленого вивчення спеціальних праць з педагогіки та психології. Досвід, набутий під час викладання у різних гімназіях України та Грузії, він блискуче використав на користь утворення Української Народної Республіки 1917–20 років⁴¹.

---

⁴⁰ <https://library-lermontova.blogspot.com/2018/04/140.html> (14.06.2023).

⁴¹ Погрібний А. *Григорій Ващенко: віхи біографії // Григорій Ващенко: повернення в Україну*. Львів 2003, 9-10.

Цього року виповнилося 145 років від дня народження нашого великого Педагога, і дуже важливо для нас, його нащадків, не розгубити, а примножити знання і досвід залишені Григорієм Ващенком своїм прийдешнім поколінням. В автобіографії вчений наголошував на значному впливі батьків на формування свого світобачення, любов до батьківщини і глибоку віру в Бога⁴².

У 1888–1898 Григорій навчався у Роменській духовній школі та Полтавській духовній семінарії, де, за його словами, «Серед семінаристів тоді панували українські національні настрої, до чого великою мірою спричинився вчитель співу й талановитий диригент Іван Миколайович Різенко»⁴³. Через викриття семінаристом Ващенком інспектора семінарії архімандрита Агапіта, який спонукав семінаристів до доносів, при вступі в 1898 до Київської духовної академії майбутнього педагога не допустили до конкурсного іспиту як «бунтівника» (так охарактеризував його інспектор)⁴⁴. Відтак Григорію довелося розпочати свій професійний шлях на посаді учителя (помічника учителя) Блотницької земської початкової школи у Прилуцькому повіті.

У 1899 році майбутній педагог вступив до Московської богословської академії з думкою присвятити себе служінню Богові. Там активно долучався до роботи українського гуртка, там же виступав з промовами та доповідями, організовував та брав активну участь у Шевченківських вечорах, різних літературних заходах тощо. В цей час виходять перші твори Ващенка: оповідання «Німія» (1900) та поема «Сідхарта» (1902)⁴⁵.

Впродовж 1903–1904 рр. Григорій Григорович працює учителем Полтавської єпархіальної жіночої школи та вчительської школи на Шведській Могилі⁴⁶. У 1904–1905 рр. – викладає російську та церковнослов'янську мову у Кутаїському духовному училищі, а далі впродовж одного року викладає російську мову у Полтавському комерційному училищі. У 1906 р. Г. Ващенкові

⁴² Видатний національний педагог Григорій Ващенко // Зб. матеріалів до 125-річчя від дня народження / авт.-упоряд. А. Погрібний. – Київ 2003.

⁴³ Г. Ващенко. *Моя автобіографія* // *Наук. зап. Укр. вільного ун-ту. Філософ.-т.* - Мюнхен, -7 (1963).

⁴⁴ <https://don.kyivcity.gov.ua/news/2764.html> (15.06.2023).

⁴⁵ Ващенко Г. Г. *Виховний ідеал*. Полтава 1994, 5.

⁴⁶ Погрібний А. *Григорій Ващенко: віхи біографії* // *Григорій Ващенко: повернення в Україну*. Львів 2003, 9-10.

довелося виїхати у м. Тіхвін, де він працював учителем російської та церковнослов'янської мов у духовному училищі, а також учителем цивільної історії та російської літератури у жіночій гімназії, викладачем російської мови у приватному реальному училищі⁴⁷.

Після революційних подій 1905 року у Григорія Григоровича Ващенка посилюється почуття національної свідомості й бажання протистояти самодержавству⁴⁸. Про це свідчать його подальші літературні праці – збірка «Пісня в кайданах» (1907), п'єса «Сліпий» (1911), яка була надрукована під псевдонімом Г. Васьковський й отримала прихильні відгуки в просвітницьких колах інтелігенції. У 1911 році Григорій Григорович повертається в Україну і продовжує вчителювання у містах Тульчин, Ромни. У цей час у нього прокидається потяг до наукових пошуків у галузі педагогіки і психології. Він захоплюється творчістю відомого психолога і педагога П. Лесгафта, проводить психологічні експерименти з учнями комерційної школи⁴⁹. Його захоплення психологією полягає у вивченні та розумінні психологічних процесів, що відбуваються в людському розумі, зокрема у сфері глибинної психології та внутрішнього світу особистості.

Коли після Лютневої революції 1917 року в Україні значно активізувався національний рух і українське громадянство взялося власними силами будувати українське шкільництво та освітню справу, Григорій Григорович Ващенко був у лавах тих викладачів, які самовіддано долучилися до процесу українізації⁵⁰. У цей час велику роботу з поширення освіти серед народу провадило Українське товариство шкільної освіти, з ініціативи якого організовувалися вчительські курси з українознавства⁵¹. Саме цій справі віддавав свої сили і Григорій Григорович Ващенко. Він працював над перекваліфікацією вчителів і читав лекції з української мови, літератури й педагогічної психології на курсах

---

⁴⁷ Погрібний А. *Григорій Ващенко: віхи біографії // Григорій Ващенко: повернення в Україну*. Львів 2003, 9-10.

⁴⁸ Ващенко Г. Г. *Виховний ідеал*, 4.

⁴⁹ Ващенко Г. Г. *Вибрані педагогічні твори*. Дрогобич 1997, 148.

⁵⁰ Там само, 144.

⁵¹ Там само, 142.

українізації педагогів у Прилуках, Ромнах, Хоролі⁵². З жовтня 1917 року Григорій Григорович Ващенко – викладач педагогіки, психології, логіки та теорії і психології художньої творчості Полтавського вчительського інституту. Одночасно він обіймає посаду директора вчительської семінарії⁵³.

Фахову діяльність Григорій Григорович поєднував з активною громадською роботою. Ващенко не просто досконало робив свою роботу, він жив своєю професією постійно удосконалюючи свої знання і навички. А активне життя громади було для нього в пріоритеті. За цей час Ващенко було створене товариство «Просвіта», яке він і очолив. За його ініціативи слухачі педкурсів ставили для селян українські вистави, влаштовували хоріві концерти. У своїх спогадах педагог називає цей період найпродуктивнішим відрізком свого життя.

Таким чином, активно працюючи на ниві формування національної української свідомості населення Полтавщини, Г. Ващенко створює мережу українських шкіл і вчительських курсів, основною метою яких було утвердження ідеї української державності. Ващенко прикладає багато зусиль і на власному прикладі відданої любові до батьківщини пропагує ідеї створення української державності, і знаходить велику кількість однодумців. На той час це вже було велике досягнення.

До початку 30-х років Григорій Григорович Ващенко вже реалізувався як науковець вищого рівня. У колі його дослідницьких інтересів були проблеми дидактики, зокрема одвічно дискусійне питання класифікації і номенклатури методів навчання. У виданні «Загальні методи навчання» (1929) педагог аналізує методи шкільного навчання на загальному тлі розумового виховання молоді, визначає зміст способів організації вчителем (викладачем) навчально-пізнавальної діяльності учнів (студентів)⁵⁴.

---

⁵² *Моя автобіографія / Г. Ващенко // Наук. зап. Укр. вільного ун-ту. Філософ.-т.* – Мюнхен, 1963. – Ч. 7.

⁵³ <https://don.kyivcity.gov.ua/news/2764.html> (29.06.2023).

⁵⁴ Ващенко Г. *Загальні методи навчання*. Київ 1997, 410.

Все ж у 1944 році Ващенко разом із сім'єю був змушений виїхати з України, для місця проживання він обирає країну Німеччину⁵⁵. Причина виїзду, очевидно, його громадянська позиція і діяльність на благо своєї держави. Перебувати на теренах батьківщини для Григорія Ващенка стає небезпечно, йому загрожують політичні переслідування, репресії, і навіть ув'язнення. Наприкінці 1945 року його кар'єра іде вгору: Ващенко стає професором педагогіки у створеному українцями-емігрантами Українському вільному університеті (Мюнхен), а в 1950 році – ректором Української богословської академії (Мюнхен). Це дуже великі досягнення, і саме на цей період припадає пік творчого успіху. Усе життя вчений поклав на утвердження виховного ідеалу, що формується на основі української духовності від давніх часів, виховання українського громадянина, здатного вірно служити Богові та Україні, можливе на ґрунті гармонії трьох складових душі: розуму, почуттів і волі відповідно до обдарованості⁵⁶. Також Григорій Григорович веде активну громадсько-педагогічну роботу з виховання молоді української діаспори. З позицій антикомунізму він часто виступає з доповідями політико-виховного спрямування перед членами Спілки Української Молоді (СУМ), читає лекції в літніх таборах цієї організації, пише на її замовлення освітньо-пропагандистські статті до журналу «Авангард»⁵⁷.

Таким чином, можемо зробити висновок, що таке важке, але вчасно прийняте рішення Г. Ващенка про еміграцію позитивно вплинуло на його долю, а також дало можливість зробити багато корисного для збереження і популяризації всього українського.

Під час еміграції Ващенко багато пише. На нашу думку, варто відзначити такі роботи: «Виховання волі і характеру» (ч. 1 – 1952; ч. 2 – 1957), «Роль релігії в житті людства і релігійне виховання молоді» (1954), «Тіловиховання як засіб виховання волі і характеру» (1956), «За здорову і свідому українську

---

⁵⁵ <https://don.kyivcity.gov.ua/news/2764.html> (29.06.2023).

⁵⁶ <https://library-lermontova.blogspot.com/2018/04/140.html> (8.12.2023).

⁵⁷ Видатний національний педагог Григорій Ващенко. Збірник матеріалів до 125-річчя від дня народження / авт.-упоряд. А. Погрібний. Київ 2003.

родину» (1959–1960), «Мораль християнства і комуністична» (1962) та ін. Ці твори та «Виховний ідеал» разом із етико-естетичною добіркою («Виховна роль мистецтва», 1955–1956; «Основи естетичного виховання», 1956; «Основи естетичного ідеалу», 1960) презентують вагомий напрямок теорії виховання, яка відповідає, на думку автора, традиціям, моральним цінностям і духовності нашого народу і має стати основою формування свідомих патріотів, носіїв християнського виховного ідеалу.

«Традиційним ідеалом, – пише Г. Г. Ващенко, – треба визнати той, що витримав іспит історії, найбільш відповідає психології народу та його призначенню, увійшов у психіку народних мас, відбитий у народній творчості і в творах кращих митців і письменників, що стали духовними провідниками свого народу»⁵⁸.

Хоча більшість проголошених Г. Г. Ващенкою ідей залишаться лише на сторінках його творів через певний консерватизм у ставленні до демократії і перебільшення національного складника у визначенні цінностей освіти й виховання в сучасних умовах, але його беззастережна любов до України і пошуки шляхів до її самостійності, відображені в педагогічній спадщині, поставили його, хоча й через багато років, на почесне місце в історії української освіти⁵⁹.

Помер Григорій Григорович Ващенко 2 травня 1967 року у Мюнхені, там він і похований.

Отже, життєвий шлях Григорія Ващенка був непротим, часом тернистим, але він завжди йшов до своєї мети, яку нам українцям ще потрібно досягнути і розкласти на «полиці» нашої свідомості як пріоритети в боротьбі за вільну Україну. Бо ж, насправді, зміни в нашій країні, в нашому суспільстві почнуться лише тоді коли ми всі разом і кожен окремо для себе визначиться з пріоритетами на майбутнє. Коли кожен усвідомить важливість не лише матеріальних, а й духовних цінностей. Коли кожен буде патріотом своєї

⁵⁸ Ващенко Г. Г. *Твори* : у 5 т. Т. 1. Виховний ідеал : підруч. для пед., виховників, молоді і батьків / – 3-тє вид. – Полтава 1994, 81.

⁵⁹ Ващенко Г. *Хвороби в галузі національної пам'яті*. Київ 2003, 22.

держави, фанатом своєї мови, а в душі поселиться любов до Бога, любов до ближнього і моральні цінності.

Доля українського народу складалась і складається так, що він уже декілька разів примушений здавати іспит на виборення самостійної держави⁶⁰. Зрештою, ситуація яка склалася сьогодні в Україні не повинна нас добити, а навпаки згуртувати і об'єднати навколо нашої спільної мети. А постать Григорія Ващенка має бути прикладом для наслідування його нащадками.

На жаль, на нашу думку, про цього видатного педагога і громадського діяча України знають не всі. Його постать і внесок не достатньо оцінені в історії нашої держави. Тому кожен науковець, громадський діяч, педагог і просто свідомий громадянин повинні доносити інформацію до людей про цього величного діяча в історії України.

2.2. Педагогічна творчість Г. Ващенка

Зі здобуттям Україною незалежності розвиток педагогічної думки і взагалі педагогіки в цілому важко уявити без творчості і вагомого внеску Григорія Ващенка.

В СРСР ім'я й педагогічні праці Г. Г. Ващенка були під забороною, і тільки наприкінці 80-х його доробок почав повертатися в українську освіту⁶¹. Свідченням своєчасності педагогічних ідей та необхідності вивчення й задіяння в освітню практику Ващенкового доробку стало заснування в Україні Педагогічного товариства імені професора Григорія Ващенка. У 1994 в Полтаві це товариство здійснило перше в Україні й третє загалом видання підручника «Виховний ідеал» за фінансування Союзу Українців Великобританії⁶². Фундаментальна праця «Виховний ідеал» двома виданнями вийшла за кордоном: у Мюнхені (ч. 1 – 1946; ч. 2 – 1950) і в Брюсселі (1976) та двома виданнями – в Україні: третім виданням у Полтаві (1994) й четвертим у Львові

---

⁶⁰ Ващенко Г. Г. *Вибрані педагогічні твори* – Дрогобич 1997, 65.

⁶¹ Там само, 8.

⁶² <https://ukrsvit1.com.ua/kultura/11519.html> (1.09.2023).

(2006). Видавництво «Відродження» у Дрогобичі видало 1997 «Вибрані педагогічні твори» Г. Ващенка.⁶³

Значну організаційну роботу з повернення в українську освіту імені педагога та популяризації його спадщини провадить Всеукраїнське педагогічне товариство ім. Г. Ващенка, засноване 1995 на установчому конгресі в Києві⁶⁴.

Під егідою Всеукраїнського педагогічного товариства ім. Г. Ващенка здійснено такі видання праць педагога: «Виховання волі і характеру. Підручник для педагогів» (1999), «Праці з педагогіки та психології» (2000), «Хвороби в галузі національної пам'яті» (2000), «Спогади. Статті» (2006).

Курс педагогіки й психології Г. Г. Ващенка складається з підручників: «Загальні методи навчання» (1929, 1957), «Виховний ідеал» (ч. 1 – 1946; ч. 2 – 1950), «Виховання волі і характеру» (ч. 1 – 1952; ч. 2 – 1957), «Виховна роль мистецтва» (1955), «Основи естетичного виховання» (1956), «Тіловиховання як засіб виховання волі і характеру» (1956), «За здорову і свідому українську родину» (1959), «Основи естетичного ідеалу» (1960), «Мораль християнства і комуністична» (1962) та ін⁶⁵. На думку автора, цей курс теорії виховання відповідає духовним традиціям Українського народу й має стати основою плекання свідомих патріотів⁶⁶. Адже духовні традиції відображають культурну спадщину та цінності українського народу. Їх збереження та вивчення може сприяти формуванню свідомих громадян та патріотів, які цінують і розвивають національну спадщину, традиції та ідентичність.

Важливе значення мають аналітичні за своєю суттю історико-педагогічні й культурологічні праці вченого: «Український ренесанс ХХ століття» (1953), «Психологія в СРСР» (1953), «Освіта і виховання молоді в СРСР» (1959)⁶⁷.

У 1957 Г. Г. Ващенко видав прогностичну за своєю ідеєю брошуру «Проект системи освіти в самостійній Україні». Насамперед, зазначимо, що тут педагог-мислитель передбачив розпад СРСР і утворення самостійної

⁶³ Ващенко Г. *Хвороби в галузі національної пам'яті*. Київ 2003, 336.

⁶⁴ <https://ukrsvit1.com.ua/kultura/11519.html> (1.09.2023).

⁶⁵ <https://ukrsvit1.com.ua/kultura/11519.html> (2.09.2023).

⁶⁶ Ващенко Г. Г. *Вибрані педагогічні твори*. Дрогобич 1997, 8.

⁶⁷ Там само, 180.

Української держави⁶⁸. «Проект системи самостійної освіти України» за Ващенком включає в себе широкий спектр реформ, спрямованих на модернізацію української освіти. В основі проекту акцент поставлено на розвиток критичного мислення, творчості, практичних навичок та компетентностей учнів. Основні принципи цієї системи включають реформи змісту освіти, методику навчання, оцінювання та розвиток педагогічних кадрів. У запропонованій педагогом системі освіти у вільній Україні новаторською є пропозиція розпочинати початкове навчання з 6 років, з огляду на природній ранній розвиток дитини⁶⁹.

Отже, можемо з впевненістю сказати, що Ім'я Григорія Ващенка та його доробок поступово повертаються з тривалого забуття в оновлювану українську освіту.

Найвідоміші праці Г. Ващенка:

- «Проект системи освіти в самостійній Україні»
- «Загальні методи навчання»
- «Виховання волі і характеру»
- «Виховний ідеал»
- «Виховання любові до Батьківщини»
- Збірка «Пісня в кайданах» (псевдонім Г. Васьковський)
- «Система навчання»
- «Організаційні форми навчання»
- «Виховна роль мистецтва»
- «Засади естетичного мистецтва»
- «Тіловиховання як виховання волі і характеру»
- «Український ренесанс ХХ століття» та ін⁷⁰.

Г. Ващенко присвятив своє життя розвитку української національної педагогіки на морально-духовній основі виховної традиції рідного народу та

⁶⁸ Ващенко Г. Г. *Вибрані педагогічні твори*. Дрогобич 1997, 142.

⁶⁹ Скільський Д. М. *Освіта й педагогічна думка України в першій чверті ХХ ст.* / Д. М. Скільський. – Тернопіль 2012, 251.

⁷⁰ Ващенко Г. Г. *Вибрані педагогічні твори*. Дрогобич 1997, 128.

освітніх систем великих українських педагогів⁷¹. Задля цього вважав необхідним усунення з педагогічної практики формалізму, бездушності, шаблонів, ігнорування психологічних особливостей дітей, і головне: ім'я Григорія Ващенка та його педагогічний доробок, зокрема праці «Виховний ідеал» та «Виховання волі і характеру» нині повертаються з тривалого забуття в оновлювану українську освіту⁷².

Отож, педагогічна творчість Г. Ващенка була спрямована на розвиток особистості учня, використання інноваційних методів навчання та підвищення ефективності навчального процесу. Ващенко розвивав теорію педагогічного конструктивізму, акцентуючи увагу на самостійності та активності учнів у процесі формування знань. Його підходи відображали інтерактивність, індивідуалізацію та підтримку творчого розвитку кожної дитини.

2.3. Педагогічні погляди Григорія Ващенка та передумови їхнього формування

Григорій Ващенко – один із творців концепції національно-патріотичного виховання, яка відповідає духовним засадам українського народу та потребам його розвитку. Він відзначався глибокими інтересами до педагогічної науки та філософії. Його погляди сформувалися під впливом педагогічних концепцій та філософських доктрин, таких як ідеї гуманізму, педагогіки творчості, критичного мислення та особистісно орієнтованої освіти. Також значний вплив на його педагогічні погляди мала українська та світова педагогічна спадщина, зокрема праці відомих українських педагогів та вчених.

Григорій Ващенко – людина нелегкої долі, але ніколи він не зраджував ні вірі в Бога, ні Україні, ні тій справі, якій присвятив життя. Тихо, але дбайливо,

---

⁷¹ <https://ukrsvit1.com.ua/kultura/11519.html> (2.09.2023).

⁷² <https://ukrsvit1.com.ua/kultura/11519.html> (3.09.2023).

засівав свою ниву і залишив нам свої праці для роздумів і свою віру в щасливе прийдешнє нашого народу⁷³.

Основними передумовами формування педагогічних поглядів були його глибокий патріотизм, любов до рідної землі, людей та Бога, почуття обов'язку перед батьківщиною та несприйняття більшовицької стратегії.

Варте важливої уваги таке глибоке застереження Г. Ващенка: "Може статися так, що вороги будуть переможені, а коли прийде справа до мирного будівництва на Україні, наш народ виявить повну невідповідність, і це кінець-кінцем може призвести до того, що нами знову опанують якісь спритні чужинці"⁷⁴. Як ми бачимо, сьогодні пророчими стали його слова. Над Україною та її народом, як і колись, нависла смертельна загроза. І тільки від нашої згуртованості, патріотизму, віри залежить доля нашого держави та нашого народу. У тому й полягає найбільша заслуга Г. Ващенка, що він – творець державницьки зорієнтованої української національної педагогіки⁷⁵. Не вузько етнічної, а саме державницьки зорієнтованої – тої, яка породжує і зміцнює волю національного самоутвердження, плекає народ сильний, гордий, мужній, формує дужу, свідому своєї історичної місії націю⁷⁶.

Тому зрозуміло, що найбільшим здобутком цієї великої людини є зведення національної педагогіки на вершину державотворення українського народу. Ващенко робив все можливе і неможливе задля розвитку і процвітання своєї держави, бо він любив Україну. А тепер його нащадкам дуже важливо не розгубити передані нам його доробки і знання.

Безперечно, на формування педагогічних поглядів вченого мала вплив і практична педагогічна діяльність. Як вже йшлося вище, Григорій Ващенко впродовж життя викладав цілу низку дисциплін (російська мова і література, церковнослов'янська мова, цивільна історія, історія росії, грецька мова тощо) у різних закладах освіти: від земської початкової школи і аж до закладів вищої

⁷³ Ващенко Г. Г. *Вибрані педагогічні твори*. Дрогобич 1997, 3.

⁷⁴ Там само, 148.

⁷⁵ Янів В. *Українська вдача і наш виховний ідеал // Визвольний шлях*. – 1969. – № 7, 806.

⁷⁶ Любар О. О. – Ващенко Г. Г. *Про національне виховання української молоді // Історія української школи і педагогіки* : навчальний посібник / за ред. О. О. Любара. – Київ 2003, 111.

освіти. Він був знайомий з багатьма людьми, в тому числі педагогами, науковцями та політичними діячами і на основі своїх великих знань і досвіду робив висновки, що і сформувало його політичні та морально-культурні погляди.

Педагог був добре обізнаний із досягненнями реформаторської педагогіки, що набула свого розквіту на зламі XIX–XX століть, намагався впроваджувати кращі досягнення педагогів-реформаторів у практичну діяльність, проводив психологічні дослідження тощо. Безперечно, аналіз теорії і практики тогочасної педагогічної науки, спонукав його до роздумів та пошуку шляхів удосконалення навчально-виховного процесу.

Великою заслугою Ващенка було й те, що за розробленою ним програмою "Загальні методи навчання" (вийшов друком 1929 року) вчилися, власне, у всіх українських педагогічних інститутах та технікумах.

У 30-і роки вченого було звинувачено в «буржуазному націоналізмі»⁷⁷. Далі ж, у 1933-му, – стереотипні звинувачення в націоналізмі, звільнення, власне, вигнання з роботи, далі – пошуки Г. Ващенком порятунку (як згадував він, "більше як два з половиною роки я був без хліба")⁷⁸ у Сталінграді, де він також очолював кафедру педагогіки, ще далі – розуміння, що радянська влада – переможниця у війні – не зніме з нього звинувачень у націоналізмі й неодмінно знищить, – і, отже, нелегке, болісне рішення: еміграція⁷⁹.

Після війни Г. Ващенко – професор Українського Вільного Університету в Мюнхені, упродовж кількох років був також ректором Богословської Академії в тому ж Мюнхені. Стає він ідейним наставником української молоді, яка зростала в умовах еміграції, і найперше – СУМу – Спілки української молоді⁸⁰.

В цей час Ващенко багато пише, на світ появляються багато педагогічних праць. Ось деякі окремі назви: "Виховний ідеал", "Загальні методи навчання" (видано в Києві в 1997 році), "Завдання виховання української молоді", "Релігія

⁷⁷ Ващенко Г. Г. *Вибрані педагогічні твори*. Дрогобич 1997, 164.

⁷⁸ <https://don.kyivcity.gov.ua/news/2764.html> (20.07.2023).

⁷⁹ Погрібний А. *Григорій Ващенко: віхи біографії // Григорій Ващенко: повернення в Україну*. Львів 2003, 9-10

⁸⁰ Ващенко Г. Г. *Вибрані педагогічні твори*. Дрогобич 1997, 154.

і майбутнє людства", "Основні лінії в розвитку радянської педагогіки і школи", "Соціалізм й індивідуалізм у світлі християнства", "Виховання мужності і героїзму", "Релігійне виховання молоді", "Виховання любові до Батьківщини", "Психологія в СРСР", "Основи естетичного виховання". Окремо відзначимо працю "Проект системи освіти в самостійній Україні". Варто вдуматись: початок 50-х років; здається, незрушно, назавжди утвердився монстр – СРСР⁸¹, а Г. Ващенко пише спеціальну працю під такою назвою. Чому? Тому, що він знає: цей монстр, цей колос – на глиняних ногах, знає, що він конче розпадеться, що самостійна Україна неодмінно буде⁸². Як, отже, їй не обійтися без власної системи освіти, яка, на переконання Г. Ващенка, "має відповідати перш за все соціально-політичному устроєві держави, а також психології народу та його національним традиціям"⁸³

Якщо коротко, то формулу своєї педагогіки Г. Ващенко формулював у словах: "Служіння Богові та Україні"⁸⁴. І якщо з другою частиною цієї формули все ясно бо під добробутом і щастям батьківщини Григорій Ващенко розумів патріотизм, відданість своїй батьківщині та бажання принести їй процвітання і щастя (Україна як найбільша цінність, як невід'ємна органічна частка того вище духовного, божественного, що мусить бути в душі кожного українця), то стосовно першої її частини не раз уже чулися звинувачення з того приводу, що педагог пропагував вивчення в школах релігії, що він хотів, аби школа виховувала глибоко віруючих християн...⁸⁵ І напевно лише зараз, наше покоління, усвідомлює важливість як першої так і другої частини формули Ващенка.

Що ж стосується власне українського національного виховного ідеалу, особливо повно розробленого й сконкретизованого Г. Ващенком, то, як був він переконаний, український народ, як і будь-який інший, "має свої національні фізичні й психічні особливості, має своє призначення, а тому на засадах

⁸¹ Ващенко Г. Г. *Вибрані педагогічні твори*. Дрогобич 1997, 155.

⁸² Там само, 142.

⁸³ Там само, 143.

⁸⁴ Погрібний А. *Григорій Ващенко: віхи біографії // Григорій Ващенко: повернення в Україну*. Львів 2003, 10.

⁸⁵ Ващенко Г. *Виховний ідеал* : Полтава 1994, 94.

християнства й загальноєвропейської культури він має творити свій національний український виховний ідеал⁸⁶.

Особливого значення Г. Ващенко надає мові, яку він вважає найціннішим скарбом людства і разом із тим найкращим засобом передання традицій, саме мова відображає душу народу. Значний потенціал він вбачає й у морально-релігійному вихованню молоді. На його думку, історія засвідчила, що тривка мораль може бути побудована лише на релігійних засадах. Лише віра в Бога і безсмертя людської душі можуть стати основою високої моралі, що не знає компромісів і має абсолютний характер.⁸⁷

Таким чином, варто зазначити, що в суспільстві необхідно приділяти величезне значення у вихованні та розвитку саме молоді, а точніше підростаючому поколінню. Насамперед, це має бути на рівні держави, соціуму, а далі громади та сім'ї. Адже більшість негативних моментів в нашій історії: війни, геноцид, тоталітарні і фашистські режими були спровоковані ставленням як держави (точніше бездіяльністю держави), так і суспільства до організації життя в економічній та духовній сфері⁸⁸. Наслідки такої плутанини очевидні: крах економіки, зруйнована культура, менталітет, релігійні та етнонаціональні інститути, стосунки між людьми і врешті-решт сама людина⁸⁹. Але до нас повертається педагогічна спадщина Г. Ващенка, С. Русової, І. Огієнка, С. Сірополка та інших видатних людей минувшини, спрямована до боротьби з усім антинаціональним, антинауковим, антипедагогічним, бо цього всього у нас зараз пребагато⁹⁰.

Отже, Григорій Ващенко, український педагог і філософ, мав власні погляди на освіту, які формувалися під впливом різноманітних факторів. Виокремимо основні з передумов його педагогічних поглядів:

⁸⁶ Ващенко Г. *Виховний ідеал* : Полтава 1994, 95.

⁸⁷ Ващенко Г. *Хвороби в галузі національної пам'яті*. Київ 2003, 335.

⁸⁸ <https://niss.gov.ua/sites/default/files/2017-01/Vlasuk-fin-99d56.pdf> (24.11.2023) 179.

⁸⁹ Ващенко Г. *Хвороби в галузі національної пам'яті*. Київ 2003, 331.

⁹⁰ Ващенко Г. Г. *Вибрані педагогічні твори*. Дрогобич 1997, 150.

Філософські установки: Ващенко акцентував увагу на гармонійному розвитку особистості через освіту та виховання, користуючись філософськими концепціями та ідеями процесу людського розвитку.

Соціальні умови: світогляд Ващенка формувався у контексті соціально-політичних реалій України, що впливало на його підходи до педагогіки, зокрема на акцент на національно-культурні аспекти виховання.

Досвід освіти: його власний досвід як учня, педагога та філософа вплинув на його уявлення про те, як повинна виглядати ефективна освітня система.

Ці передумови утворювали фундамент для формування конкретних педагогічних поглядів Ващенка, які відображали його унікальний внесок у розвиток педагогічної думки.

Григорій Ващенко вніс значний внесок у розвиток педагогіки. Його погляди акцентувалися на інтегрованому підході до освіти, розвитку особистості учня, врахуванні психологічних та соціокультурних аспектів в навчальному процесі. Ващенко підкреслював важливість відповідності навчання індивідуальним потребам кожного учня, а також використання сучасних методик і технологій в освіті. Його педагогічні погляди спрямовані на створення стимулюючого середовища для розвитку особистості учнів з урахуванням їхніх індивідуальних особливостей.

Ми вважаємо, що звернення до педагогічних ідей Г. Ващенка, його практично методичних порад допоможе нам прийти до зцілення нашого суспільства та до формування ідейно, морально та психологічно міцного молодого покоління, відданого своїй Батьківщині. А це є чи не єдиним правильним способом виходом із ситуації, що склалася, можливістю стати з колін і зайняти своє місце на карті світу.

Так, на сьогоднішній день, а особливо в сучасних реаліях ми можемо припустити, що ідеї та погляди Ващенка є недосконалими. Але його творчий і методичний доробки є настільки великими і глибокими, а методи навчання настільки практичними, що з ними важко не погодитись. Принагідно зазначимо, що в контексті реформи Нової Української Школи вони дуже

актуально вливаються. Метою педагогічної діяльності вченого було не зловживати пам'яттю учнів, а розвивати творчі здібності дітей, застосовувати свої знання на практиці та у їх житті.

Також педагог важливого значення надавав національній освіті. Тому, зараз, як ніколи раніше на розбудову своєї національної освіти й виховання молоді і нам, українцям, слід звернути найбільшу увагу⁹¹.

Висновки до другого розділу

Спадщина Г. Ващенко є певною мірою недооціненою та недовивченою, а її ролі применшеною. На нашу думку, час для її глибинного і системного вивчення настав. Тому і метою нашої роботи є опрацювання, дослідження та вивчення творчості цього геніального творця. І в залежності з якими темпами ми будемо рухатись у духовному світі, наскільки нам будуть важливі наша демократія і національна свідомість – прямо пропорційно зростатиме потреба у цій геніальній постаті. Ми вже про це зазначали і вище, важливість Ващенко ще й у тому, що він найглибше, найдокорінніше ввібрав у себе багатовікову українську педагогіку, оберігав її і розвивав далі. А ми, як його нащадки, повинні слідувати за його вченнями, дотримуватись Ващенкових мудрих настанов, і, як ніколи раніше, любити свою Батьківщину та вірити в Бога. Бо тільки глибоко віруюча людина з патріотичною любов'ю в серці до своєї країни може щось лишити після себе своїм нащадкам⁹².

Григорії Ващенко як педагог і громадський діяч залишив по собі великий слід в історії України, а ми, як його нащадки, повинні зрозуміти його вчення та ідеї і використати на благо свого суспільства і на благо самих себе. Бо держава починається з кожного з нас, культура починається з кожного з нас. А якщо виховання особистості буде реалізовано через призму моральних цінностей, то вчення і праця Г. Ващенко будуть належно оцінені, а не знецінені.

---

⁹¹ Ващенко Г. Г. *Вибрані педагогічні твори*. Дрогобич 1997, 143.

⁹² Федотова М.А. *Ретроспективний аналіз проблеми виховання моральних цінностей особистості // Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*. – Суми : СумДПУ імені А.С.Макаренка, 2015. - №10 (54), 332.

І щодо об'єктивності оцінки постаті Г. Ващенка і його творчості, то варто бути як з наукової так і з людської точки зору коректними, і завжди пам'ятати одну народну духовно-моральну заповідь: «Мертві не мають захисту, крім нашої совісті, совісті живих»⁹³.

Григорій Григорович Ващенко – безсумнівів творець національної педагогіки держави України, уболіваючи за її майбутнє він все життя присвятив їй.

---

⁹³ Бойко А. М. «... Служба Богові й Батьківщині». Григорій Ващенко : альтернатива поглядів і оцінок / А. М. Бойко. – Київ 2001, 221.

РОЗДІЛ 3

КОНЦЕПЦІЯ МОРАЛЬНОГО ВИХОВАННЯ

ГРИГОРІЯ ВАЩЕНКА

3.1 Педагогічні засади морального виховання у педагогічній спадщині Григорія Ващенко

Григорій Ващенко, український педагог та психолог, розвиваючи педагогічні засади морального виховання, враховуючи гуманістичні підходи до освіти, акцентував увагу на важливості особистісного розвитку учнів, сприяння їх внутрішньому зростанню та формуванню моральних цінностей. Однією з ключових ідей було підтримання позитивного психологічного клімату в навчальному середовищі, що сприяло розвитку в учнів внутрішньої мотивації до моральної поведінки та відповідальності за свої дії.

Його підходи до морального виховання базувалися на ідеї взаємоповаги, довіри та відкритості в стосунках між учителем і учнем. Ващенко підкреслював важливість особистісного прикладу вчителя, який має бути відданим ідеалам моралі та етики, щоб учні могли досліджувати його приклад.

Для Ващенко моральне виховання мало бути не лише передачею знань, але й формуванням учнівської свідомості, уміння робити власний вибір на користь морально-правових дій, розвиток самоповаги та розуміння власної моральної ідентичності.

Варто підкреслити, що Григорій Ващенко вперше у вітчизняному науковому просторі побудував повноцінну, духовно зорієнтовану педагогічну концепцію виховання, метою якої є національне самоствердження, виховання гордої, сильної та мужньої нації. Аналіз наукового доробку Г. Ващенко дає підстави зробити висновок про те, що ціннісно-сміслова спрямованість концепції духовно-морального виховання особистості така:

- 1) орієнтація особистості на виховний ідеал, що становить стрижень національної системи освіти;

2) організація виховного ідеалу на основі загальнолюдських і національних цінностей;

3) орієнтація на християнські традиції.

На думку Г. Ващенка, духовно-моральне виховання включає сукупність духовних прагнень людини до оволодіння ціннісними загальнолюдськими та національними категоріями, які відображають її прагнення до виховного ідеалу. Моральність є виявом відповідності нормам і чеснотам, закладеним у набутій духовності людини, і покликана спрямувати її розвиток до Добра, Істини та Краси через любов до людини.

Г. Ващенко чудово усвідомлював, що ключовою категорією виховання особистості є любов, свобода, готовність служити Богові та Батьківщині. Під духовно-моральним вихованням професор Г. Ващенко розумів вплив «на живу особистість людини» з метою допомогти учневі повніше розкрити найкращі риси, якими наділила його природа, щоб він зміг виконати дане йому покликання⁹⁴. Це означає, що вчитель покликаний сприяти його духовно-моральному розвитку та формувати моральні якості (совість, сором, віра, надія, любов, відповідальність), моральну готовність до дії (чіткість у ставленні до проявів добра, зла, злочинів, готовність відстоювати свою позицію, подолання життєвих труднощів), моральність (готовність служити Богу та Вітчизні).

Вчений досліджує питання духовності та моралі в душі християнського вчення про віру, надію та любов, добро і зло.

Невід'ємною частиною духовно-морального виховання Г. Ващенко вважає релігію. Саме тут виявилася специфіка світоглядної позиції педагога – поєднання релігії, духовності та людської моралі, надання релігії найвищої санкції. У вихованні особистості Г. Ващенко на перше місце ставить релігійність, тобто виховання релігійного світогляду⁹⁵.

Г. Ващенко вважав, що людина релігійна за своєю природою: «віра в Бога є властивість людської душі, набута нетворцем»⁹⁶.

⁹⁴ Ващенко Г. *Виховний ідеал*, 92.

⁹⁵ Ващенко Г. *Виховання волі і характеру*. Частина 2. Мюнхен 1957, 119.

⁹⁶ Ващенко Г. Г. *Вибрані педагогічні твори*. 1997, 65.

Під час дослідження встановлено, що метою духовно-морального виховання є формування у дітей активної життєвої позиції. Служіння Богу і Вітчизні як головна і найвища мета української молоді потребує глибокого розуміння широких світових завдань, які поставила перед нею історія України, а також розуміння інших народів і активного співчуття до них і участі в спільній боротьбі за свободу⁹⁷. Тому, виходячи з поставленої мети, формуємо завдання духовно-морального виховання особистості – як усвідомлення духовно-моральних цінностей і формування найкращих моральних норм, що спрямовують діяльність особистості⁹⁸ на високу мету: правдивість, стриманість, почуття морального обов'язку, дисциплінованість і організованість, чесність і принциповість, життєрадісність і життєрадісність, працелюбність, статева стриманість, повага до батьків і старших. Виходячи з поглядів вченого на визначення мети виховання як основного питання педагогіки, що розуміється як управління розумовими, духовно-моральними якостями з метою засвоєння кращих зразків виховного ідеалу, вони визначають зміст виховання, і виховний процес, його форми та організацію життєдіяльності дітей⁹⁹.

Зміст категорії «духовно-моральне виховання» розглядатимемо як сукупність цінностей із загальнолюдським, національним, морально-релігійним спрямуванням, культуровідповідних, тому в освітній концепції Г.Ващенка пріоритетними є такі цінності, як рідна мова, патріотизм, національність, релігійні поняття, любов, готовність служіння ідеалам краси, добра, правди, духовності та моральності.

Аналіз наукової літератури свідчить, що зміст освіти – це заснована на науці система загальнокультурних і національних цінностей і відповідна сукупність соціально значущих характеристик особистості, що характеризують

---

⁹⁷ Ващенко Г. *Виховання волі і характеру*. Частина 2. Мюнхен 1957, 94.

⁹⁸ Ващенко Г. Г. *Вибрані педагогічні твори*. 1997, 66.

⁹⁹ Ващенко Г. *Хвороби в галузі національної пам'яті*. 2003, 25.

її ставлення до себе, інших людей, суспільства, держави, праця, природа і мистецтво¹⁰⁰.

Щодо змісту освіти, то Г. Ващенко в багатьох працях висловлює свою прихильність до демократичних засад виховання. Він заперечує авторитаризм як у сімейному, так і в суспільному вихованні. Педагог зазначає: «...існують дві протилежні системи виховання взагалі і сімейного виховання зокрема. Перша – це авторитарна система, яка змушує дітей поважати своїх батьків і вчителів»¹⁰¹.

Недоліки такої системи добре відомі: вона породжує нерішучих, безініціативних і озлоблених людей. Авторитарна система виховання може мати такі недоліки:

Обмеження самовираження: вона може пригнічувати індивідуальну творчість та самовираження, оскільки діти «вирощуються» у середовищі, де важливо слідувати правилам без обговорення.

Невідчуття відповідальності: діти, які виховуються у такій системі, можуть не навчитися відчувати відповідальність за свої вчинки, оскільки рішення за них приймають батьки або авторитетна фігура.

Слабкі навички прийняття рішень: завдяки обмеженому простору для самостійного вирішення проблем, діти не розвивають навички самостійного прийняття рішень.

Ризик розвитку конфліктних стосунків: авторитарний підхід може призвести до конфліктів між батьками та дітьми, а також до віддалення відносин у сім'ї.

Можливий стрес та низька самооцінка: постійний контроль та суворі вимоги можуть призвести до стресу у дітей та низької самооцінки.

Загалом, авторитарна система виховання може обмежувати розвиток дитини та викликати певні негативні наслідки у майбутньому. Тому виховання не повинно насильно ламати особистість дитини, не враховуючи її психологічних властивостей. Країні потрібні рішучі, ініціативні люди з

---

¹⁰⁰ Гук О. В. *Розвиток ідей освіти молоді в педагогічній спадщині Григорія Ващенка* : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01. Дрогобич. 2012, 8.

¹⁰¹ Ващенко Г. *Виховання волі і характеру*. Частина 1. Лондон 1952, 141.

сильним характером, сильною волею, здатні ставити конкретні завдання та долати перешкоди на шляху їх реалізації. Розвиваючи свою думку, професор вказує на існування другої системи виховання – системи вільного виховання, що відповідає принципам гармонії з природою: «Вона дає дітям повну свободу і заперечує справжнє лідерство дорослих, обмежує роль людей, які вміють брати участь у вихованні дітей». У вихованні варто прагнути до піклування про середовище, в якому діти могли б розвиватися вільно, відповідно до своїх природних нахилів»¹⁰². Тобто це пропагування ідеї свободи виховання, підтримки індивідуальності дитини та активної участі у власному освітньому процесі. Це включало в себе стимулювання саморозвитку, сприяння самовираженню та допомогу у формуванні особистісних якостей.

Г. Ващенко застерігає, що як суворе виховання, яке супроводжується суворими покараннями, так і надання дітям повної свободи матиме негативні наслідки¹⁰³.

Отже, педагог вважає, що природний шлях виховання лежить десь посередині: «...у сучасному вихованні українських дітей слід йти посередині: уникати надмірної суворості та зайвих покарань і водночас не покладатися цілковито на природу і мудро керувати дітьми, враховуючи їхні природні нахили та здібності»¹⁰⁴.

Тому з утвердженням демократичних засад життя в суспільстві, а отже, і виховання дітей, педагогічна увага приділяється дитині, розвитку її індивідуальних здібностей, можливостей і потреб. Г. Ващенко виявляє прагнення до реалізації ідеї індивідуального творчого підходу до діяльності дитини під наглядом вихователя.

Завдання концепції духовно-морального виховання на всіх рівнях і в усіх закладах освіти планувалося вирішити шляхом визначення, розробки та впровадження відповідного науково-методичного підґрунтя. Науково-методичне забезпечення ми розглядаємо в контексті розробки авторських

---

¹⁰² Ващенко Г. *Виховання волі і характеру*. Частина 1. Лондон 1952, 185.

¹⁰³ Ващенко Г. *Виховання волі і характеру*. Частина 2. Мюнхен 1957, 21.

¹⁰⁴ Ващенко Г. *Виховання волі і характеру*. Частина 2. Мюнхен 1957, 243.

технологій організації навчального процесу, які передбачають наступні моменти: реалізація наукової мети (визначена Г.Ващенком у монографії «Загальна методика навчання» (принципи та правила дидактика), форми, методи і засоби навчання і виховання .

Провідна ідея духовно-морального виховання ґрунтувалася на усвідомленні необхідності:

– відродження, збереження та розвиток української національної системи освіти як ключової ланки виховання високодуховних, морально свідомих громадян;

– орієнтація на український виховний ідеал як взірець «усвідомлення власної гідності та честі»¹⁰⁵, національної гідності, принциповості, чесності;

– засвоєння загальнолюдських цінностей на основі національних цінностей.

У процесі дослідження встановлено, що цьому питанню у працях Г. Ващенка приділено значну увагу.

На думку Г. Ващенка, основним засобом виховання є освіта як спосіб передачі вихованцям знань, думок і багатовікового досвіду попередніх поколінь. Виховання, – наголошує вчений, – це розвиток таких рис, які допоможуть людині виробити звички поведінки згідно з християнськими законами добра. Здійснюючи виховання, слід передусім враховувати розвиток духовних сил, який має відбуватися в єдності з моральним розвитком; по-друге, виховання «культури волі і почуттів» для спрямування людських сил до високої мети, а «одним із наймогутніших засобів для цього є знання»¹⁰⁶, яке допоможе їй показати образ Божого в усій його славі¹⁰⁷.

Результати дослідження свідчать, що Г. Ващенко вперше в історії вітчизняної педагогіки обґрунтував феномен поняття духовно-морального виховання, яке поєднало такі педагогічні, духовно-моральні явища, стани і

---

¹⁰⁵ Ващенко Г. *Виховання волі і характеру*. Частина 2. Мюнхен 1957, 184.

¹⁰⁶ Ващенко Г. *Загальні методи навчання*. Українська Видавнича Спілка. Київ 1997, 59.

¹⁰⁷ Ващенко Г. Г. *Вибрані педагогічні твори*. 1997, 68.

процеси, як «патріотизм», «любов до батьківщини», «служіння нації», «виховний ідеал», «національна гідність», «мораль»¹⁰⁸.

3.2 Моральні цінності: зміст, шляхи, інститути і чинники виховання, у творчому доробку Григорія Ващенка

Інноваційний розвиток освіти в Україні, за яким ми спостерігаємо протягом останніх років, суттєво вплинув на навчальний процес учнівської та студентської молоді: сьогодні вчителі шукають нові методи та підходи для кращого засвоєння знань та їх подальшого практичного застосування. Застосування, тому ми звертаємося до праць видатного педагога Г. Ващенка. Його праці є джерелом актуальних і потрібних на сьогодні ідей. Г.Г. Ващенко – видатний український вчений, який понад тридцять років свого життя присвятив дослідженню та створенню національної педагогіки.

Григорій Ващенко в своїх творах часто висвітлює моральні цінності, такі як справедливість, любов, гідність та патріотизм. Він розкриває складні аспекти людських взаємин і покликаний спонукати читачів до глибшого розуміння та оцінки моральних дилем.

До найважливіших його праць належать: «Загальна методика виховання» (1929), «Виховний ідеал» (1946), «Виховання волі і характеру» (1952-1957), «Основи естетичного виховання» (1956).

На думку дослідників Скільського Д. М., Погрібного А. – Г. Ващенко є творцем повного курсу національної педагогіки, що відповідає засадам національного виховання¹⁰⁹. Виходячи з його виховного ідеалу, виділяємо такі основні ідеї, важливі для виховання молоді в сучасних вищих навчальних закладах:

- загальнолюдські та національні ідеї: моральний закон творення добра і боротьби зі злом, пошук істини і побудова справедливого ладу;

¹⁰⁸ Ващенко Г. *Виховання волі і характеру* : підручник для педагогів. Школяр. 1995, 78.

¹⁰⁹ Скільський Д. М. *Освіта й педагогічна думка України в першій чверті XX ст.* / Д. М. Скільський. – Тернопіль 2012, 252.

- патріотична ідея: активна діяльність кожної людини для свого народу, популяризація культури, мови та національної самосвідомості. «Це мій народ, я плоть від плоті і кров від його крові, тому я мушу його любити»¹¹⁰ — у цьому реченні описується весь сенс життя Ващенка;

- соціальні ідеї: культура спілкування, виховання в колективі, активна співпраця в молодіжних організаціях: «Суспільство саме по собі є дуже важливим фактором виховання. Товариші — тобі близькі люди, Любов до них... потім переходить на весь народ»¹¹¹, — писав Ващенко;

- ідея народності: підростаюче покоління та молодь повинні знати та розмовляти українською мовою для збереження національної самосвідомості;

- ідея самовдосконалення: кожна молода людина повинна розвивати цілеспрямованість, працьовитість, рішучість, а основним критерієм самовиховання є чітке визначення власної мети;

- ідея індивідуалізації навчального процесу: спрямована на навчання нестандартного мислення, вирішення складних завдань не за шаблоном чи рецептом, а на основі логіки та аналізу.

Усі перераховані вище ідеї можна реалізувати за допомогою методів навчання, які детально виклав Г. Ващенко в книзі «Загальні методи навчання». Він виділив три типи методів: пасивні, напівактивні та активні, які рекомендував використовувати як у вищій, так і в середній школі.

У творчій спадщині Г. Ващенка важливою є ідея відродження історичної пам'яті українського народу, пробудження його національної свідомості через використання традиції. Значення традиції в розвитку людства він порівнює з роллю пам'яті в житті однієї людини, оскільки функція запам'ятовування полягає в закріпленні набутого досвіду, адже лише попередній досвід. "дає йому можливість ефективно пристосовуватися до умов життя і боротися за своє існування. Таке ж значення традиції в розвитку людства й окремих народів"¹¹².

¹¹⁰ Ващенко Г. *Виховання волі і характеру*. Частина 1. Лондон 1952, 20.

¹¹¹ Ващенко Г. Г. *Вибрані педагогічні твори*. 1997, 119.

¹¹² Ващенко Г. *Тіловиховання як засіб виховання волі і характеру*. Львів 2001, 29.

Педагог вважає, що завдання молоді – зберегти та вдосконалити створене попередниками. Традиції відіграють незамінну роль у збереженні нації, оскільки зберігають цілісність «минулих, теперішніх і прийдешніх» поколінь. Педагогічне значення національно-культурних традицій у вихованні молоді полягає в тому, що вони є втіленням виховних зусиль українського народу протягом століть. Через систему традицій кожен народ зберігає і вдосконалює свою духовну культуру, характер і психологічні особливості і передає їх своїм дітям.

Проте педагог закликає не зупинятися на минулому, а розуміти вимоги сьогодення та бачити перспективи на майбутнє. Як він наголошує: «Вирішуючи цілі виховання та моральності сучасної української молоді, ми повинні враховувати не тільки наші традиції, а й ті завдання, які ставить перед нами сучасність і майбутнє»¹¹³.

У такий спосіб професор Г. Ващенко обґрунтував педагогічну ідею незамінної ролі національно-культурних традицій у вихованні української молоді. Науково обґрунтоване, наповнене національним змістом, правильно організоване виховання забезпечує духовний розвиток людини та процес соціалізації особистості в суспільстві. Погляди Г. Ващенко на освіту як соціальний інститут відповідають вимогам сьогодення щодо підвищення ролі освіти в суспільному житті.

Щодо змісту виховання, то Г. Ващенко в багатьох працях висловлює свою прихильність до демократичних засад виховання, заперечує авторитаризм як у сімейному, так і в суспільному вихованні. Педагог зазначає, що існують дві протилежні системи виховання взагалі і сімейного виховання зокрема. Перша – це авторитарна система, яка тримає дітей у страху перед батьками та вчителями»¹¹⁴. Недоліки такої системи добре відомі: вона породжує нерішучих, безініціативних і озлоблених людей. Тому виховання не повинно насильно ламати особистість дитини, не враховуючи її психологічних властивостей.

---

¹¹³ Ващенко Г. *Виховання волі і характеру*. Частина 2. Мюнхен 1957, 162.

¹¹⁴ Там само, 241.

Країні потрібні рішучі, ініціативні люди з сильним характером, сильною волею, які вміють ставити конкретні завдання та долати перешкоди на шляху до їх виконання. Розширюючи свою думку, професор вказує на існування системи другої освіти – системи безкоштовного навчання, виховання, яке відповідає принципам гармонії з природою: «Воно дає дітям повну свободу і позбавляє їх справжнього дорослого керівництва, обмежуючи їх. роль останнього в турботі про середовище, в якому діти могли б розвиватися вільно, відповідно до своїх природних нахилів»¹¹⁵.

Г. Ващенко застерігає, що як суворе виховання, яке супроводжується покараннями, так і надання дітям повної свободи матиме негативні наслідки¹¹⁶. Тому педагог вважає, що природний шлях виховання лежить десь посередині: у сучасному вихованні українських дітей слід йти серединним шляхом: уникати надмірної суворості й зайвих покарань, а водночас не покладайся лише на природу, а керуй дітьми мудро, враховуючи їхні вроджені схильності та здібності»¹¹⁷.

Тому з метою закріплення демократичних основ життя в суспільстві, а отже, і виховання дітей, педагогіка приділяє увагу дитині, розвитку її індивідуальних здібностей, можливостей і потреб. Г. Ващенко виявляє готовність до реалізації ідеї індивідуального творчого підходу до діяльності дитини під наглядом педагога. Таким чином, Г. Ващенко формулює педагогічну ідею формування соціально активної, ініціативної та творчої особистості з високими моральними цінностями та педагогічну ідею індивідуального підходу до розвитку творчої, самостійної особистості.

Розвиваючи свої погляди на зміст освіти, Г. Ващенко головною цінністю демократії вважає визнання свободи волі та свободи вибору людини, оскільки особистість формується в результаті її вільного волевиявлення. Педагог зазначає, що « ми розрізняємо темперамент, таланти, тип і характер людини». Вони є проявом як вроджених ознак, так і тих, що виникають під впливом

---

¹¹⁵ Ващенко Г. *Виховання волі і характеру*. Частина 2. Мюнхен 1957, 242.

¹¹⁶ Там само, 243.

¹¹⁷ Там само, 244.

соціального середовища в результаті свідомої роботи над собою. У такий спосіб «викристалізовується особистість людини внаслідок прояву її вільної волі»¹¹⁸.

У такий спосіб Г. Ващенко обґрунтував педагогічну ідею визнання свободи волі та свободи вибору людини в її формуванні як особистості.

Вирішення головного завдання виховання молоді педагог вбачав в їх усвідомленні важливості питань моралі та моральних цінностей.

Тому Г. Ващенко розглядає проблеми виховання української молоді з моральної, соціально-педагогічної точки зору та з урахуванням національної специфіки. Розуміння ним ролі держави і суспільства в житті кожної людини свідчить про соціальну спрямованість педагогічних поглядів ученого. «У свою чергу, держава і суспільство мають забезпечити виконання кожним членом суспільства своїх громадських і державних обов'язків і ніхто не піддається експлуатації. Крім того, держава і суспільство повинні забезпечити кожному члену суспільства додатковий час для задоволення своїх духовних потреб»¹¹⁹.

Свобода відкриває шлях до розвитку творчих здібностей людини, сприяє ініціативі, здатності діяти демократично і толерантно, веде до створення громадянської освіти, яка має давати відповіді на питання соціальної справедливості. Професор Г. Ващенко критикує капіталістичне суспільство за його жадібність до наживи: людина, яка мала величезні матеріальні блага, знищила духовні блага»¹²⁰. Він переконаний, що в новій епосі людського життя пріоритет надаватиметься не матеріальним цінностям, а духовним. Кожен член суспільства робить вибір між авторитаризмом і рівністю, тоталітаризмом і демократією.

Педагог зазначає, що для успішної соціалізації молоді в суспільстві особливу увагу слід приділяти її вихованню. «Молодь треба виховувати так, щоб її обов'язки були на першому місці, а права – на другому, щоб кожна молода людина була задоволена не тим, що вона займає те чи інше керівне

---

¹¹⁸ Ващенко Г. *Хвороби в галузі національної пам'яті*. Київ 2003, 134.

¹¹⁹ Ващенко Г. *Виховний ідеал*, 73.

¹²⁰ Там само, 164.

становище в суспільстві, а тим, що вона сумлінно виконувала свої обов'язки. Таку свідомість треба розвивати у молоді змалечку», — каже педагог¹²¹.

Г.Ващенко наголошує, що школа повинна приділяти більше уваги і моральному вихованню молоді, адже необхідно не лише озброювати учнів знаннями, а й вчити їх бути добрими людьми.

Велике значення у розвитку національної системи освіти Г. Ващенко надає родинному вихованню. Педагог високо оцінює моральний стан і духовність української родини в дореволюційний період. Соціалізація особистості в сім'ї починається з перших днів життя людини. Перші знання, поняття і враження про навколишній світ і сімейне життя дитина отримує від матері і тата. Г. Ващенко формулює педагогічну думку про відповідальність батьків як вихователів своїх дітей за формування єдиного підходу до виховання. Учитель звертає увагу на необхідність поглиблених знань з основ педагогіки та дитячої психології у вихованні дітей та їх успішної соціалізації в житті. Соціально-економічне життя влаштоване так, що дитині потрібен і садочок, і школа, і дитяче підприємство. Людина як соціальна істота приходить у світ і соціалізується через спілкування спочатку в суспільстві дитинства, а потім у спільноті, яка має свої звичаї, традиції, свій національний характер, свою національну культуру. У багатьох своїх творах Г. Ващенко наголошує на важливості родинного виховання, моральних засад сім'ї. Педагог зазначає: «Велике значення у вихованні має моральна атмосфера в родині. Шкідливо впливають на дитину взаємні сварки між батьками, прояви невдоволення життям, поганий настрій і т. д. Навпаки, теплі і дружні стосунки між батьками, їх життєрадісність і віра в майбутнє позитивно впливають на дитину, зміцнюють її любов до батьків¹²².

Підсумовуючи сказане, розглянемо педагогічну концепцію Г. Ващенка щодо посилення виховної функції сім'ї як найважливішого інституту виховання особистості.

---

¹²¹ Там само, 197.

¹²² Ващенко Г. Г. *Вибрані педагогічні твори*. 1997, 118.

Мотивацією і заохоченням до успішної соціалізації особистості має бути життєва мета: «Головна життєва мета, яку ставить перед собою людина, є рушійною силою її вчинків, тим стрижнем, навколо якого зосереджені її сили і здібності, людина ставить перед собою ту чи іншу життєву мету і відповідно до цієї мети не тільки діє, а й виховує і перевиховує, тобто формує свою особистість»¹²³.

Тому вкрай необхідною є педагогічна ідея розвитку у молоді навичок постановки та досягнення суспільно важливих цілей. Не менш важливими цінностями в національній системі освіти вчитель вважав виховання волі і характеру, фізичне виховання, морально-релігійне виховання, виховання правильного ставлення людини до природи.

Узагальнюючи аналіз педагогічних уявлень щодо змісту освіти як національно-соціального явища, можна з упевненістю сказати, що Г.Ващенко дійшов наукового висновку, що «школа повинна використовувати кожну хвилину своєї праці не тільки для того, щоб давати учням знання, але й для того, щоб виховати з них повноцінних, всебічно розвинених людей і добрих громадян своєї Батьківщини»¹²⁴.

Оскільки виховання за своєю природою має глибоко національний характер, то в його основі має бути національний ідеал, в основі якого – загальнолюдські та національні цінності, які є вічним духовним надбанням нації. Г. Ващенко постулює перебудову навчально-виховного процесу, його орієнтацію на український ідеал національного виховання, моделі, яка б стала стимулом особистої та громадянської активності.

Академік В.Огнєвюк вважає, що в системі поглядів Г.Ващенка на зміст освіти ключову роль відіграє формула «На служінні Богові й Україні». По-перше, це вказує на ідеальність цінностей, які людина набуває передусім через віру. По-друге, ідеал служіння Богу та Україні вказує на ієрархічність системи. Бог і мораль, що походить від Нього, є другою після Бога. Ця формула свідчить

---

¹²³ Ващенко Г. *Виховання волі і характеру*. Частина 1. Лондон 1952, 221.

¹²⁴ Ващенко Г. *Виховний ідеал*, 180.

про системний підхід до цінностей, хоча Г.Ващенко не дає ціннісних оцінок. Проте, виходячи з його формули, ми розуміємо, що людині потрібна не освіта, а виховання в процесі формування цінностей, які допоможуть налагодити взаємовідносини з соціальним і природним середовищем, що забезпечить належну соціалізацію особистості в суспільстві. Особистісне виховання, засноване на специфічних цінностях, є основою для встановлення таких принципів змісту національного виховання за Г. Ващенко: моральність (сфера спільного життя); патріотизм (сфера національного життя); громадянство чи демократія (сфера громадянських чи громадянських відносин); спорідненість (сфера сімейних відносин); характеристика (особиста сфера життя); сумісність з природою (ставлення людини до себе та навколишнього)¹²⁵.

Дослідження показують, що звернення Г. Ващенко до національних особливостей виховання відобразив суть підходу вчителя до цього питання і дав змогу виділити такі педагогічні ідеї:

- 1) національний характер виховання за його сутністю, змістом і характером;
- 2) значення національно-культурних традицій для збереження набутого досвіду минулих, сучасних і майбутніх поколінь;
- 3) виховання національно свідомої молоді;
- 4) розвиток соціально активної, ініціативної та творчої особистості;
- 5) здійснення індивідуального підходу до розвитку творчої, самостійної особистості;
- 6) формування особистості людини внаслідок прояву її вільного волевиявлення;
- 7) забезпечення умов для духовного розвитку особистості;
- 8) посилення виховної функції сім'ї як найважливішого інституту виховання особистості;
- 9) розвиток уміння ставити суспільно важливу мету;

---

¹²⁵ Огнев'юк В. *Нація має йти вперед: Актуальність аксіологічних домінант педагогічної спадщини Г. Ващенко*. 21(2008), 4-5.

виховання волі та характеру молоді;

10) ідея служіння Богові та Україні.

Педагогічні ідеї, висловлені вченими, особливо актуальні сьогодні. Адже сьогодні в українському суспільстві продовжує зростати соціальна напруга, тривають конфлікти, масштаби яких охоплюють усі сфери життя людини. Патріотичне виховання молодих поколінь – ідея, яку педагог обстоював протягом усього життя. Він вважав, що національне виховання молоді є найважливішим завданням нашого народу. Це означає, насамперед, що у нашій молоді має бути вихована національна ідентичність, тобто власне національне «я». Кожен із нас, українців, має розуміти, що ми є частиною великого народу, який відрізняється від інших народів своїми фізичними та духовними властивостями та має своє національне покликання¹²⁶.

Одним із найважливіших завдань, яке ставив перед собою вчитель, було будівництво й організація національної школи, яка б не лише давала дітям знання, а й виховувала їх відповідно до історичних завдань, що стояли перед нашим народом¹²⁷.

На думку Г. Ващенко, національне виховання ґрунтується на таких принципах:

- мораль - зв'язок із життям усіх людей;
- народність – поєднання національного та загальнолюдського; патріотизм – основа національного життя;
- демократизм - демократичність відносин між учителем і учнем;
- сім'я - родинні стосунки; індивідуальність – врахування фізичного, психічного, соціального та інтелектуального розвитку особистості;
- гармонія з природою - виховання сили і духу особистості, виховання любові до навколишнього середовища;
- культурна значущість - зв'язок з історією народу, культурно-історичними традиціями, його мовою, культурою.

¹²⁶ Ващенко Г. *Виховання волі і характеру*. Частина 2. Мюнхен 1957, 172.

¹²⁷ Ващенко Г. *Виховання волі і характеру*. Частина 1. Лондон 1952, 112.

Тільки на основі високих ідеалів може сформуватися сильна, тверда особистість. Щоб виховати українську молодь із твердою волею і цілісністю характеру, необхідно передусім виховати в ній прагнення до високої мети, яка об'єднає весь український народ. Ця мета – добро і щастя Батьківщини. Учений наголошував на необхідності виховання особистості з почуттям національної гідності, патріотизму, громадянської честі та злагоди. «Молодь треба виховувати так, щоб вона вміла захищати права своєї нації і вміла віддати своє життя в боротьбі за них. Але, виховуючи в молоді патріотизм, здорову національну гордість і свідомість власної національної гідності, не можна в жодному разі викликати в неї безглузду національну гордість і зневагу до інших націй лише на тій підставі, що вони не українці». Бо українська нація, відчувши, що таке несправедливість, «сама повинна бути справедливою. Але цього недостатньо. Від початку своєї історії український народ віками бореться за своє існування, а разом з тим захищає своїми грудьми європейські народи, які несуть безодню рабства і намагаються самі її скинути. Це велике історичне покликання української нації. Наслідуючи його, українська нація має вести до розбудови політичного та суспільного життя не на основі егоїзму, насилля та визиску, а на основі справедливості та людяності. Служіння Батьківщині потребує підпорядкування її інтересів потребам української нації»¹²⁸.

Тому ідеї провідного, але несправедливо забутого педагога і вченого Григорія Ващенка є важливими для вирішення проблем удосконалення навчального процесу в сучасній школі, адже вони спрямовані на виховання молоді в душі патріотизму, моральності, любові до рідного краю, пошани до своєї мови, а також спонукання до самоосвіти та повсякденного вдосконалення.

---

¹²⁸ Ващенко Г. *Виховний ідеал*, 177.

3.3 Впровадження педагогічних ідей Григорія Ващенка до сучасної системи морального виховання дітей та молоді

Сучасна педагогічна наука виявляє підвищений інтерес до питань змісту освіти, відродження духовності, моралі, переосмислення здобутків педагогів початку ХХ ст. у контексті сучасних викликів, що постають перед проблемою національного виховання в Україні. Педагогічні ідеї Г. Ващенка щодо змісту морального виховання української молоді посідають важливе місце в культурно-історичному розвитку народу загалом і окремої особистості зокрема. «Кожного разу, коли відбуваються зміни в політичному та економічному житті народів, коли з'являються нові філософські течії та думки, змінюється зміст навчання та виховання молоді», – зазначає педагог¹²⁹.

Людина народжується і живе в певному соціальному середовищі з яскраво вираженими національними особливостями, мовою, культурою та звичаями. Саме в соціальному середовищі починається усвідомлення належності до власної нації, що є основою для формування таких понять, як «національна свідомість», «національна гідність», «національні цінності», «ментальна ідентичність», «духовність» та ін. Тому виховання національно свідомої особистості є одним із найважливіших завдань освіти. Нація - це велика група людей, яка має спільну культуру, мову, історію, це земна спільнота, в житті якої загальнолюдські цінності відіграють головну роль.

Ващенко переконливо доводить, що виховання «неможливе взагалі», воно має глибоко національний характер за своєю сутністю і змістом, ґрунтується на ідеях національного світогляду, філософії, ідеології, враховує національні культурні традиції, психологічні та природні особливості українців¹³⁰. Глибоке знання психологічних особливостей українців надає творчості Г. Ващенка принципової величі. Національна ідея є стрижнем змісту навчання та основою національно-соціального феномену педагогічної системи виховання молоді

¹²⁹ Головчук С.Ю. *Проблема виховання патріота-державника у педагогічній спадщині Григорія Ващенка (1878–1967)* : автореф. дис. ... канд. пед. наук. 13.00.01. Київ 2012, 37.

¹³⁰ Герасименко В. *Співець людини, волі й України: - про працю Григорія Ващенка Виховання волі і характеру* // Освіта-53(1999) 2.

видатного педагога. У такий спосіб професор Г. Ващенко відстоював педагогічну ідею національного характеру виховання за його сутністю, змістом і характером.

Впровадження педагогічних ідей Григорія Ващенка в сучасну систему виховання дітей та молоді знайшло своє відображення в «Концепції розвитку освіти на 2015–2025 роки» (2015 р.), «Концепції національно-патріотичного виховання дітей та молоді» (2015 р.), «Концептуальних засадах реформування загальної середньої освіти» «Нова українська школа» (2016 р.), що визначають стратегічні завдання навчання і виховання учнів. Ці документи визначають формування вільної, духовно розвиненої особистості, а пріоритетним завданням визначають виховання особистості сильної волі, сильної, сміливої, здатної до саморозвитку та самовдосконалення. Вважаємо, що ці положення цілком узгоджуються з ідеями та поглядами видатного українського вченого-просвітителя, філософа і громадського діяча Григорія Григоровича Ващенка (1878–1967) щодо загального спрямування ідей професора в аспекті морального виховання сучасного українця.

Аналіз творчих здобутків Г. Ващенка свідчить, що вихідною цінністю розвитку особистості є збереження життя людини в процесі відповідної взаємодії з навколишнім природним середовищем. Перед системою освіти стоїть завдання виховання у підростаючого покоління комплексу соціально-регулятивних цінностей, до яких належать родинні, національні, історія та культура, повага до людини та її гідності, розуміння людиною свого обов'язку, свободи та відповідальності перед навколишнім середовищем. Ващенко саме у молоді вбачав майбутнє України. Він прагнув навчити кожну особу цінувати життя, любити життя, постійно вдосконалюватись і ставати кращим. Але ні в якому разі не порівнювати себе з іншими, а ставати кращим через виховання і самовиховання.

На даному етапі ми також шукаємо шляхи долання проблем духовно-морального розвитку учнів у школі, адже школа є дзеркалом суспільного життя. Моральне виховання ґрунтується як на загальнолюдських цінностях, незмінних

моральних нормах, вироблених людьми в процесі історичного розвитку суспільства, так і на нових принципах і нормах, що виникли на сучасному етапі його розвитку.

Як ми вже зазначали, існує взаємозалежність між системою цінностей, стратегією та методами виховання й розвитку. Цінності визначають зміст освіти, а стратегія та методи мають на меті вселити впевненість у прийнятих цінностях у молоді. Яку б систему не обрало суспільство – йому має відповідати характер виховання та розвитку в сім'ї, школі та суспільстві. Завдання духовно-морального розвитку – засвоєння норм і принципів моральної поведінки, формування почуттів і переконань, формування вмінь і навичок морально діяти в суспільстві. Сьогодні основоположними для духовно-морального розвитку шкільної молоді мають бути такі риси: перша – цілеспрямованість, наявність ідеалу, зразка, тим більше, як соціокультурного орієнтиру, друга – сталість процесу розвитку соціокультурних цінностей в історичному поступі суспільства; третя – наявність певної системи організованого впливу.

Метою роботи сучасного педагога має бути моральне самоусвідомлення дітей та розвиток їх духовних цінностей. Але говорити з учнями про духовні цінності можна лише тоді, коли вчитель запитує, у чому мета людської діяльності або в чому сенс досягнення тих чи інших цілей, прагнень, значення загальних моральних категорій. Переходимо до творчості Г. Ващенко. На його думку, школа повинна впливати на всю особистість дитини, забезпечувати гармонійний розвиток усіх сторін її природи, як фізичної, так і духовної. Духовним розвитком дитини Г. Ващенко вважав розвиток розуму, серця і волі¹³¹.

Тому в школі має бути побудована система, за якої учні зможуть отримати певні знання та вміння, які характеризуватимуть їх особистість як духовно-моральну. Підкреслимо, що на сьогодні розроблено навчальні програми для учнів 5–11 класів з предмету «Основи християнської етики». Зокрема,

---

¹³¹ Ващенко Г. *Загальні методи навчання*, 44.

програмою визначено такі принципи: аксіологічний, соціокультурний, культурологічний, особистісний, діяльнісний, комунікаційний, системний, компетентнісний, синергетичний¹³². Реалізація ідей Г.Ващенко дає можливість реалізувати усі названі підходи у процесі духовно-морального виховання.

Сьогодні українська молодь переживає найсерйозніші проблеми в соціально-моральному становленні, у морально-етичному та духовному аспектах. Складність суспільних процесів, нові глобальні загрози та виклики вимагають більш активних, рішучих та адекватних дій щодо соціального виховання дітей та молоді. Втрата історичної пам'яті, переривання історичної спадкоємності поколінь призвели до моральної дезорієнтації і навіть моральної деградації молоді. У молодіжному середовищі присутні такі негативні явища, як алкоголізм, наркоманія, злочинність, інші соціальні відхилення, молодіжний екстремізм тощо.

Отже, моральне виховання молоді сьогодні як ніколи бажане. Сучасне розуміння духовно-морального виховання зводиться до таких ознак, як цілеспрямована орієнтація на формування різних складових моральної сфери особистості з пріоритетом формування структур моральної свідомості, орієнтація на морально-соціальні цінності, конкретне середовище, вираженість рівня моральної вихованості в поведінці, визнання важливості позиції суб'єкта та ефективності особистісно-орієнтованих технологій. Поняття «моральне виховання» включає як громадянське, так і патріотичне виховання. Тому моральне виховання – це виховання ставлення людини до себе і до світу.

Дослідження сутності духовно-морального виховання як процесу формування моральних якостей зі складною психологічною структурою сприяє системному обґрунтуванню та раціональному проектуванню цього процесу, дозволяє прогнозувати його стратегічні напрями та визначати технологію педагогічної діяльності¹³³.

---

¹³² Ващенко Г. *Виховний ідеал*, 6.

¹³³ Ващенко Г. *Проект системи освіти в самостійній Україні*, 16.

Проблема організації духовно-морального виховання дітей в Україні має глибоке історичне коріння. У дореволюційний період в Україні домінував морально-релігійний підхід до духовно-морального виховання. На сучасному етапі розвитку системи освіти особливого значення набуває розвиток основ духовно-морального виховання та включення духовності як постійного елемента системи освіти України. Сьогодні активно обговорюються питання одухотворення виховного процесу та пошуку шляхів, методів і засобів ефективного розвитку підростаючого покоління.

Усвідомлення важливості духовно-морального виховання потребує пошуку ефективного методичного інструментарію. В Україні події останнього двадцятиріччя спричинили відсутність більш-менш чіткої картини світу, системи цінностей, норм і установок у більшості молодих людей, що свідчить про необхідність формування системи освіти та соціалізації молоді. Системоутворюючим фактором роботи з молоддю є насамперед духовно-моральне виховання сучасної молоді. Без базових цінностей розвиток особистості та суспільства просто неможливий. У цьому плані актуалізується проблема проектування моделі педагогічної діяльності з морального виховання молоді, яка дозволить максимально використати потенціал закладу освіти¹³⁴.

Педагогічну діяльність, пов'язану з духовно-моральним вихованням молоді, можна представити як комплексну педагогічну технологію, тобто метод організації та вдосконалення доцільної практичної діяльності, сукупність прийомів, спрямованих на визначення та перетворення (зміну стану) соціального об'єкта та досягнення наміченого результату. Специфіка педагогічної технології полягає в тому, що вона алгоритмізує діяльність (життєдіяльність) і може використовуватися не тільки багаторазово, тобто тиражуватися, але й використовуватися для вирішення однотипних завдань, тобто використовуватися багатоаспектно. Педагогічна технологія – це система методів, прийомів, засобів та інструментів, які використовуються педагогами для організації та здійснення навчально-виховного процесу. Це включає в себе

---

¹³⁴ Ващенко Г. *Виховання волі і характеру*, 25.

планування уроків, використання різноманітних методик, а також впровадження новітніх підходів у навчанні та вихованні. Посилання на досвід Г. Ващенка у сфері виховної роботи з молоддю зумовлено можливостями його використання в сучасній практиці, що дозволило виділити низку його основних ознак: реалізація виховних програм; надання неповнолітнім психолого-педагогічної допомоги у звичному для них середовищі (сім'я, заклад освіти) із встановленням взаємовідносин на основі поваги та довіри; використання таких методів педагогічної діяльності, як групове та індивідуальне консультування молоді, праця разом з батьками; рольова гра в проблемних ситуаціях; організація дискусій; інформаційно-просвітницькі бесіди тощо.

Тому власними силами молоде покоління українців, виховане в умовах національної системи освіти, повинно зробити Україну такою, якою її бачив великий патріот Г.Ващенко і для розбудови якої жертовно та самовіддано працював.

Так, Г. Ващенко у своїх працях обґрунтовує думку про те, що поняття «виховання» має мати національний характер, тому що воно сприяє формуванню особистості з урахуванням особливостей та цінностей національної культури, традицій і історії країни. Це допомагає зберегти та розвивати ідентичність нації, сприяє патріотичному вихованню та розумінню важливості культурної спадщини. А його основою має бути формування національної свідомості та самосвідомості української молоді. Його педагогічні погляди глибоко національні, без натяку на шовінізм, навпаки, демократичні і толерантні до кожної нації.

Таким чином, моральне виховання в світлі ідей Г. Ващенка стає найефективнішим з урахуванням національно-регіональних, соціокультурних особливостей для розвитку творчої активності учнів, а також залучення їх до суспільно важливих справ, що мають культурний, духовно-моральний потенціал.

Висновки до третього розділу

Отже, можна резюмувати, що в педагогічних ідеях професора Г. Ващенка чітко простежується домінанта національної орієнтації, яка в поєднанні з соціальною спрямованістю стала основою теорії національного виховання української молоді. На думку педагога, школа є основним інститутом соціалізації особистості. Г. Ващенко обґрунтував ідею національного виховання як найбільш прогресивного варіанту соціалізації особистості в період її підготовки до життя.

Г. Ващенко зазначив, що моральні норми створювалися і вдосконалювалися українським народом протягом століть. Важливу роль у моральному вихованні він відводив сім'ї. Педагог вважав, що сімейні цінності складають основу чистоти стосунків у родині, регулюють стосунки між поколіннями, сприяють розвитку таких понять, як подружня вірність, стають складовими характерної для українців культури, їх історичної спадщини. Саме в сім'ї закладаються основи формування у дітей моральних цінностей і виховується потреба в їх засвоєнні. Він закликав до виховання в молоді моральної чистоти, усвідомлення дівочої та юнацької честі, підпорядкування статевих почуттів законам моралі; виховання у молоді власної людської гідності. Слід підкреслити, що педагог поєднував моральне виховання з вихованням волі та характеру, що вимагало наявності таких якостей, як принциповість, уміння поставити життєву мету, цілеспрямованість, наполегливість, виваженість у досягненні мети. У той же час вольова людина повинна бути розважливою, стриманою і вміти володіти собою. З віком цей процес має сприяти засвоєнню дитиною норм загальнолюдської моралі, серед яких найнеобхіднішими вона вважала християнські ідеали любові, добра, віри, надії, милосердя, правди, справедливості та людяності.

Педагог наголошував, що в процесі морального виховання особистості необхідно формувати національну свідомість, любов до рідного краю, до рідної землі, мови, звичаїв, традицій, до власного народу, його культури та духовної спадщини.

ВИСНОВОК

Метою даного дослідження було розкрити внесок Григорія Ващенка у розвиток педагогіки та показати наскільки є важливим виховання моральних цінностей у педагогічній спадщині діяча. Для досягнення цієї мети перш за все було досліджено життєвий шлях Григорія Ващенка, передумови формування його педагогічних поглядів та аналіз концепції морального виховання педагога.

Проведене дослідження показало, що виховання моральності, це не просто навчити людину робити добрі вчинки, а пробудити в дитини самостійну волю, самобутню творчість, усвідомлення, що моральний ідеал має стати основою для саморозвитку та самовдосконалення.

Виховання особистості крізь призму системно ціннісного підходу означає розвиток людини не лише з точки зору знань і навичок, але й шляхом формування цінностей, які визначають її характер і поведінку. При цьому враховуються не лише окремі аспекти особистості, але й їх взаємозв'язок та вплив на всю систему цінностей. Відтак виховання орієнтується на розвиток цілісної, гармонійної особистості, яка усвідомлює значення та важливість цінностей у житті.

На думку Г. Ващенка, моральне виховання нерозривно пов'язане з релігійністю. Підкреслюючи завдання виховання молоді, Г.Ващенко наголосив на важливості морального та релігійного виховання молоді.

Особливого значення Ващенко надавав вихованню патріотизму серед української молоді на християнських засадах. Моральне і духовне вдосконалення особистості Г. Ващенко вбачав у вихованні любові до праці та вміння працювати. Не менш важливим завданням школи, вважав учений, є виховання в людині життєрадісності, віри в свою працю, у своє майбутнє і в свої сили, у перемогу добра над злом, правди над неправдою.

Вирішуючи завдання морального виховання, педагог особливу увагу приділяв формуванню в особистості таких якостей, як наявність світогляду, заснованого на ідеалістичних і релігійних засадах, висока принциповість,

чесність, людяність і доброта, товарицькість і згуртованість, ввічливість, доброзичливість, виховання особистості, повага до старших, стриманість у поведінці та висловлюваннях; дисциплінованість, толерантність, уміння володіти собою і не розгубитися при невдачах, рішучість. Всі ці якості необхідно виховувати одночасно, тому що кожна з них не може існувати сама по собі.

Тому виховання моральних цінностей у дітей можливе лише шляхом поєднання процесу самовизначення людини в різних сферах її життєдіяльності: у суспільному житті, у сім'ї, природі, індивідуальному розвитку. Тільки на основі високих ідеалів може сформуватися сильна, тверда особистість. Щоб виховати українську молодь із сильною волею і цілісністю характеру, необхідно передусім виховати в ній прагнення до високої мети, яка об'єднає весь український народ. Ця мета – добро і щастя Батьківщини. Учений наголошував на необхідності виховання в особистості почуття національної гідності, патріотизму, громадянської честі та злагоди, зусиллями яких молоде покоління українців, виховане системою освіти та національного виховання, має зробити Україну такою, як це бачив великий патріот Г. Ващенко, за розвиток якого вони віддані і самовіддано працював.

Так, Г. Ващенко у своїх працях справедливо обґрунтовує думку про те, що поняття «моральне виховання» має мати національний характер, а його основою має бути формування національної свідомості та самосвідомості української молоді. Його педагогічні погляди глибоко національні, без натяку на шовінізм, навпаки, демократичні і толерантні до кожної нації.

Отже, основними передумовами формування педагогічних поглядів були його глибокий патріотизм, любов до рідної землі, людей та Бога, почуття обов'язку перед батьківщиною та несприйняття більшовицької стратегії.

Таким чином, можна резюмувати, що в педагогічних ідеях професора Г. Ващенка чітко простежується домінанта національної орієнтації, яка в поєднанні з соціальною спрямованістю стала основою теорії національного виховання української молоді.

На жаль, на нашу думку, про цього видатного педагога і громадського діяча України знають не всі. Його постать і внесок не достатньо оцінені в історії нашої держави. Тому кожен науковець, громадський діяч, педагог і просто свідомий громадянин повинні доносити інформацію до людей про цього величного діяча в історії України.

Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів педагогічної діяльності Г.Ващенка і потребує комплексного, системного огляду та аналізу його педагогічної спадщини.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Бех І. *Цінності як ядро особистості // Цінності освіти і виховання*. Київ 1997.
2. Ващенко Г. *Виховання волі і характеру*. Частина 1. Лондон 1952.
3. Ващенко Г. *Виховання волі і характеру*. Частина 2. Мюнхен 1957.
4. Ващенко Г. Г. *Виховання волі і характеру Т. 3. // Твори : у 5 т. Підруч. для педагогів*. Київ 1995.
5. Ващенко Г. Г. *Вибрані педагогічні твори*. Дрогобич 1997.
6. Ващенко Г. Г. *Виховний ідеал Т. 1 // Твори у 5. т. Підруч. для пед., виховників, молоді і батьків*. Полтава 1994.
7. Ващенко Г. Г. *Загальні методи навчання Т. 2. // Твори : у 5 т. Підруч. для педагогів – Київ 1997*.
8. Ващенко Г. Г. *-Праці з педагогіки і психології* Т. 4. // Твори: у 5 т. Київ 2000.
9. Ващенко Г. *Проект системи освіти в самостійній Україні*. Мюнхен 1957.
10. Ващенко Г. Г. *-Хвороби в галузі національної пам'яті Т. 5. // Твори: у 5 т. / упоряд. А. Погрібний*. Київ 2003.
11. Ващенко Г. *Загальні методи навчання*. Київ 1997.
12. Ващенко Г. *Твори. Спогади. Статті*. Т. 6. Київ 2006.
13. Ващенко Г. *Тіловиховання як засіб виховання волі і характеру*. Львів 2001.
14. Ващенко Г. *Праці з педагогіки і психології*. Київ 2000.
15. *Видатний національний педагог Григорій Ващенко: зб. матеріалів до 125-річчя від дня народження / авт.-упоряд. А. Погрібний*. Київ 2003.
16. Вишневський О. *Сучасне українське виховання*. – Львів 1996.
17. Вишневський О. *Теоретичні основи сучасної української педагогіки*. – Дрогобич 2003.
18. Г. Ващенко. *Моя автобіографія // Наук. зап. Укр. вільного ун-ту. Філософ-т. – Мюнхен,-7 (1963)*.

19. Герасименко В. *Співець людини, волі й України: - про працю Григорія Ващенка Виховання волі і характеру* // Освіта-53(1999).
20. Головчук С. Ю. *Проблема виховання патріота-державника у педагогічній спадщині Григорія Ващенка (1878–1967)*. Автореф. дис. ... канд. пед. наук. 13.00.01. Київ 2012.
21. *Гордість національної педагогіки: Сценарій виховання людини. Слово про життя і педагогічну діяльність Григорія Ващенка* // Освіта,-50-51(2005) 6-7.
22. Горохович А. *Плекаймо в дитині і розум, і душу*. – Дрогобич 1992.
23. *Григорій Григорович Ващенко // 22 видатних українських педагоги : персоналії в історії національної педагогіки : підруч. для студ. вузів / під заг. ред. А. М. Бойко*. Київ 2004.
24. Гук О. В. *Розвиток ідей освіти молоді в педагогічній спадщині Григорія Ващенка*. Автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01. Дрогобич. 2012.
25. Дічек Н. П. – Ващенко Г. Г. // *Українська педагогіка в персоналіях : навч. посіб. для студ. вузів / за ред. О. В. Сухомлинської*. – Київ 2005.
26. Канафоцька Г. П. *Формування цінностей сучасної людини: фактори, інституції, складові та чинники впливу*. Київ 2013.
27. Кузьмінський А. І. – Омеляненко В. Л. *Педагогіка родинного виховання : Навчальний посібник*. – Київ 2006.
28. *Львівська обласна організація Всеукраїнське педагогічне товариство імені Григорія Ващенка* // Г. Ващенко: повернення в Україну, 2000.
29. Любар О. О. – Ващенко Г. Г. *Про національне виховання української молоді* // *Історія української школи і педагогіки : навчальний посібник / за ред. О. О. Любара*. – Київ 2003.
30. Любар О.О. – Стельмахович М.Г. – Федоренко Д. Т. *Історія української школи і педагогіки: навч. посібник. / за ред. О.О. Любара*. - Київ 2003.
31. Малахов В. А. *Етика: Курс лекцій: Навчальний посібник*. Київ 2002.
32. Огнев'юк В. *Нація має йти вперед: Актуальність аксіологічних домінант педагогічної спадщини Г. Ващенка*. 21(2008).

33. Пігін Герда. *Як передати дитині цінності*. Львів 2014.
34. Погрібний А. *Виховний ідеал педагога - державника: Григорія Ващенка* // 29-30(1998) 1-3.
35. Погрібний А. *Григорій Ващенко: віхи біографії* // *Григорій Ващенко: повернення в Україну*. Львів 2003, 9-10
36. Погрібний А. *Доповідь на 3-ому Конгресі Всеукраїнського Педагогічного Товариства ім. Г. Ващенка* // 60(2000). 2-3,7.
37. Русова С. *Краєзнавство в народній школі* // *Шлях виховання й навчання*. – VII-й річник, 1933. 25–33.
38. Русова С. *Нова школа соціального виховання* // *Український освітній журнал*. –1(1994). 12–43; 2(1994). 5–33.
39. Скільський Д. М. *Освіта й педагогічна думка України в першій чверті ХХ ст. : [педагогічні погляди С. Русової, Г. Г. Ващенка]* / Д. М. Скільський // *Історія української педагогіки : іл. навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / Д. М. Скільський*. – Тернопіль 2012.
40. Скільський Д.М. *Основні засоби національно-патріотичного виховання* // *Педагогіка єдиного і цілісного миру*. — Рівне 1995.
41. Сковорода Г.С. *Педагогічні ідеї*. Київ 1972.
42. Сухомлинський В.О. *Серце віддаю дітям*. Вибр. твори: у 5-ти томах. – Київ 1976.
43. Федотова М.А. *Ретроспективний аналіз проблеми виховання моральних цінностей особистості* // *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*. – Суми 2015. - 10 (54) 330-338.
44. Фіцула М.М. *Педагогіка: навч. посібник для студ. вищих навч. закладів*. Київ 2000.
45. Юзвак Ж. *Духовний розвиток: сутність, мета, умови здійснення* / Ж. Юзвак // *Початкова школа*. - 4(2000) 11-12.
46. Янів В. *Українська вдача і наш виховний ідеал* // *Визвольний шлях*. – 7-8(1969) 806 – 816; - 9(1969) 970–981.
47. <https://don.kyivcity.gov.ua/news/2764.html>

48. <http://weplib.pp.ua/metafizika-nravov-11393.html>
49. <https://ukrsvit1.com.ua/kultura/11519.html>
50. <https://library-lermontova.blogspot.com/2018/04/140.html>